

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/2 2019 s. 654-698, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

HAREZM TÜRKÇESİYLE YAPILAN KUR'AN ÇEVİRİSİNİN BEŞ NÜSHASI

Mustafa ARGUNŞAH*

Geliş Tarihi: Ocak, 2019

Kabul Tarihi: Mayıs, 2019

Öz

İlk olarak A. Zeki Velidi Togan ve Abdulkadir İnan, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Dönemi'ne ait Kur'an çevirilerinin aynı metnin nüshaları olabileceğini dile getirmişlerdir. Hatta İnan, Anadolu sahasındaki çevirilerin Moğol istilası sırasında getirilen tek bir ortak metne dayandığını ileri sürmüştür. Anadolu sahasında Kur'an çevirileri üzerinde Mustafa Tokar ve Ali Osman Solmaz da yaptıkları küçük karşılaştırmalarda bazı nüshaların aynı çeviriye dayandığını ortaya koymuşlardır.

Türkçenin tarihî dönemlerine ait metinlerin bilimsel yayımında karşılaştırmalı metoda sıklıkla başvurulmasına rağmen, Kur'an'ın Türkçeye çevirilerinde bu metot uygulanmamıştır. Hâlbuki karşılaştırmalı metodun dil araştırmalarındaki önemi tartışılmazdır. Tarihî dönemlere ait Kur'an çevirilerinin nüshaları tespit edilerek karşılaştırmalı (edisyon kritikli) metinleri yayımlanmalıdır.

Daha önce sunduğum bir bildiriye, Kur'an'ın Türkçe çevirilerinden Karahanlı ve Harezmi Dönemi dil özellikleri taşıyan TİEM 73, Rylands, Anonim Orta Asya Tefsiri, Taşkent (Özbekistan) ve Hekimoğlu nüshaları karşılaştırılmış ve bunların aynı kaynak metne dayandığı ileri sürülmüştü. Ayrıca Taşkent ve Hekimoğlu nüshalarının aynı çeviri olduğuna dikkat çekilmişti. Bu çalışmada ise, Hekimoğlu ve Taşkent nüshalarına, Meşhed'deki Âstân-i Kuds-i Rezevî Kütüphanesinde 293, 1007 ve 2229 numaralarda kayıtlı bulunan üç nüsha daha eklenmiştir. Harezmi Türkçesine ait bu beş nüshadan seçilen bazı ayetler karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Taşkent, Hekimoğlu ve Meşhed nüshalarının Batı Türkistan'ın farklı yörelerinde aynı dille yazıldıkları; ses, biçim ve söz varlığı bakımından birbirlerine çok yakın oldukları; Karahanlı Türkçesi dil özellikleri taşıyan TİEM 73, Rylands ve Anonim Orta Asya Tefsiri ile Harezmi Dönemi dil özellikleri taşıyan nüshaların asıl kaynağının Mansur bin Nuh Dönemi'nde yapılan Farsça-Türkçe çeviri olduğu ve bu nüshanın erken dönem Karahanlı Türkçesiyle yazıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, Kur'an'ın Türkçe çevirileri, Harezmi Türkçesi, edisyon kritik.

* Prof. Dr.; Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl., mustafargunshah@gmail.com

FIVE COPIES OF THE QURAN TRANSLATION IN THE KHOREZMIAN TURKIC LANGUAGE

Abstract

It were A.Zeki Velidi Togan and Abdulkadir Inan, who for the first time assumed that the Karakhanid and the Khorezmian Turkic translations of the Quran might have been copies of a single text. Furthermore, Inan argued that translations found in Anatolia, actually, had their origin in a single text brought during the Mongol invasion. Mustafa Toker and Ali Osman Solmaz also suggested after their small-scale comparisons that some copies rested on a single text.

Despite often usage of the comparative method in scientific works on Turkish texts from historical periods, it has not been used in regard to the translations of the Quran. Nevertheless, the comparative method has undeniable importance within linguistic researches. Therefore, copies of Quran translations belonging to various historical periods should be detected and their texts should be published (with critical edition) using the comparative method.

In my previous presentation, a Turkic translation of the Quran - the Anonymous Central Asian interpretation with Karakhanid and Khorezmian Turkic linguistic features TIEM 73, Rylands, the Tashkent (Uzbekistan) copy and the Hekimoghlu copy were compared and I suggested that these had their origin in a single text. Besides, I drew attention to the fact that the Tashkent and Hekimoghlu copies were, actually, the translation of the same text. This work includes three additional copies to the Tashkent and Hekimoghlu copies and all of the three copies are kept in the Astan Quds Razavi Foundation Library, Mashhad, Iran under tag numbers 293, 1007 and 2229. Some verses chosen from these five manuscripts written in Khorazmian Turkic have been compared and interpreted. In is concluded that the Tashkent, Hekimoghlu and Mashhad copies were written in the same language in different areas of West Turkestan; these three manuscripts are very close to each other in terms of phonological, morphological and lexical materials; the true origin of all three manuscripts - the copy with the Karakhanid Turkic features TIEM 73, Rylands, the Anonymous Central Asian interpretation and the copy with Khorezmian Turkic linguistic features is the Persian-Turkish translation done during the rule of Mansur bin Nuh, which was written in early Karakhanid Turkic.

Keywords: Quran, Turkic translations of Quran, Khorezmian Turkic, critical edition.

1. Giriş

a. Kur'an çevirilerine ilgim rahmetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet AKALIN'ın doktora derslerinde başladı. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalıştığımız 1986-88 yıllarında Ceval Kaya ve Gülden Sağol [Yüksekkaya] ile birlikte hocamızın rehberliğinde Türk-İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi 73 numaradaki [TIEM 73] nüshanın metnini okumaya başlamıştık. Bir süre sonra Kaya bu gruptan ayrıldı. Sağol ile birlikte 900 sayfalık metnin yaklaşık yarısını okumuş ve Akalın Hoca ile kontrol etmiştik. Bizim 1988 yılı sonlarında Kayseri'ye taşınmamız, Akalın Hoca'nın hastalığı ve ardından vefatıyla çalışmamız yarım kaldı. 1990 yılında dört öğrencime bu

nüşanın ilk 40 yaprağının metnini lisans tezi olarak hazırlatmışım (Kök, 2017, s. 199-200).¹ 2004 yılında Abdullah Kök ve Suat Ünlü bu nüshayı doktora tezi olarak hazırladılar ve 2018 yılında Selçuklu Belediyesi yayımı olarak ayetlerin Arapçası, transkripsiyonlu metni, Türkiye Türkçesine çevirisi, tıpkıbasımı ve sözlüğü Ünlü tarafından yayımlandı.²

b. Son yıllarda Kur'an'ın Türkçe çevirilerinin metinlerinin tek tek yayımlandığı, fakat bu eserlerin aynı metinden çekimlenmiş başka nüshalarının da olabileceğine dair bir şüphe duyulmadığı ve bu yüzden de karşılaştırma yapılmadığı görülmektedir. Oysa akademik alanda herhangi bir divan, mesnevi veya mensur eser üzerinde çalışmaya başlarken önce eserin yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan nüshaları tespit edilir, eğer müellif nüshası elde edilememişse belirli ölçütler kullanılarak eldeki nüshalar içinden seçilen birkaçının karşılaştırılmasıyla tenkitli metin oluşturulur. Nedense Kur'an çevirilerinde böyle bir yöntemle başvurulmamakta, bütün nüshalar birer müstakil eser sayılmaktadır. Karşılaştırmalı metodun dil araştırmalarında ne denli önemli olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu sebeple biz, Kur'an çevirisi metinlerinin de karşılaştırmalı (edisyon kritikli) olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

c. Karahanlı ve Harezm Türkçesi Dönemi'ne ait çevirilerin aynı metnin nüshaları olabileceği daha 1952 yılında İnan, 1960 yılında da Togan tarafından dile getirilmişti (İnan 1952a, 1952b; Togan 1960). Anadolu sahasındaki çeviriler için böyle bir karşılaştırma yapılmadı. Aynı çevirinin nüshaları üzerinde üniversitelerimizde ayrı ayrı yüksek lisans ve doktora tezleri yapıldı ve bazıları da yayımlandı. İlgi alanım dışında kaldığı için son zamana kadar bu konu üzerinde ben de düşünmemiştim.

Toker, ilk baskısını 2010 yılında yaptığı *Abdullah b. Mahmûd Es-Selânîki'nin Satır Altı Kur'an Tercümesi (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin - Tıpkıbasım)* (Toker, 2010) adlı eserinde, Konya'da Fahrettin Önder'in özel kütüphanesinde bulunan nüsha ile Türk-İslam Eserleri Müzesi 40 numarada yer alan ve Topaloğlu tarafından 1973'te doktora tezi olarak hazırlanıp 1976 yılında metni, 1978'de de sözlüğü yayımlanan (Topaloğlu, 1976, s. 1978) nüshadaki Yusuf Suresinin sonu ile Ra'd Suresinin başındaki bir bölümü karşılaştırmış; Yusuf Suresinin son ayetinde hiç benzeşmeyen çevirilerin Ra'd Suresinin başlamasıyla neredeyse aynı kelime ve ifadelerden oluşmaya başladığını, İbrahim Suresinde de devam eden bu benzerliğin Hicr

¹ Burada bir yanlış düzeltmekte fayda var. Kök, bu makalesinde, "Abdullah Kök ve Suat Ünlü'nün Doktora Tezlerine Dayanarak Hazırlanmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri" başlığı altında verdiği çalışmalar arasında yer alan ve ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2015 yılında Güler Akar tarafından tamamlanan *Karahanlı Türkçesi ile Yazılmış Kur'an Tercümesi (TIEM 73) Üzerine Bir Dil İncelemesi* adlı yüksek lisans tezinin danışmanı olarak şahsımı göstermiştir (Kök, 2017, s. 200). Adı geçen tezin danışmanı Doç. Dr. Galip Güner olarak düzeltilmelidir.

² Sekiz ciltlik bu yayımın 1. cildindeki Ön söz'de Ünlü "...problemleri yerlerin çözümünde doktora tezinden yararlandığım Prof. Dr. Abdullah Kök'e ...teşekkürlerimi bir borç bilirim" (Ünlü 2018: VI) demektedir. Yine bu ciltteki "Kaynakça"ya göre eserin tıpkıbasımı her iki yazar tarafından yayımlanmıştır: "ÜNLÜ, Suat ve Abdullah KÖK, Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi (TIEM 73) Tıpkı Basım, Selçuklu Belediyesi Yay. Cilt 2. Konya, 2017." (Ünlü 2018: XVI). Maalesef bu tıpkıbasımı görmedim.

Suresinin 13. ayetiyle yeniden farklılaştığını tespit etmiştir. Toker bu durumu, 'yazarın farklı çevirilerden yararlanarak yeni bir eser ortaya çıkardığı' biçiminde yorumlamıştır (Toker, 2010, s. 26-28). Yine "Miladi 1401 yılında istinsah edilen Bursa'daki yazma ile üzerinde çalıştığımız Fahrettin Önder nüshasının aynı eserin iki farklı yazması olduğu anlaşılmaktadır." (Toker, 2010, s. 28) cümlesiyle Toker ve Küçük (Küçük 2014) tarafından ayrı ayrı yayımlanan iki eserin aynı çevirinin nüshaları olduğunu ileri sürmüştür. Adı geçen nüshalar üzerinde yapılan küçük bir karşılaştırmada bu sonuçlar açıkça görülmektedir. Daha sonra, üzerinde iki yüksek lisans tezi yaptırdığımız Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi 26786 numarada kayıtlı 435 yapraklık nüshanın da (Işıkcın Yılmaz, 2015; Yılmaz, 2015) yukarıda sayılan üç nüshaya eklenmesi gerektiği kanısına vardım. Bu nüshayı Toker'in metniyle karşılaştırdığımda iki nüsha arasında fonetik ve morfolojik ayrılıkların yok denecek kadar az olduğunu fark ettim. Böylece aynı eserden çekimlenmiş nüsha sayısı üç hatta dörde çıkmış oldu.

Toker'den sonra aynı konuya değinen Solmaz, Tokat Müzesinde sergilenen satır arası bir Kur'an çevirisini tanıttığı yazısında yaptığı kısa karşılaştırmalar neticesinde, Küçük (Bursa), Toker (Konya) ve Yılmaz / Işıkcın Yılmaz (Kayseri) tarafından çalışılan üç nüshanın aynı çevirinin; üzerinde birkaç yüksek lisans tezi yapılan Sivas Kongre ve Etnografya Müzesindeki 84/176 numaralı nüsha, Tokat Müzesi nüshası ve Topaloğlu'nun çalıştığı (TIEM 40) nüshanın da başka bir çevirinin nüshaları olduğunu ileri sürmüştür (Solmaz, 2016, s. 446).

Toker, Solmaz ve benim yaptığım karşılaştırmalar bu tür çalışmaların genişletilerek devam etmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Eminim ki, karşılaştırmalar biraz daha genişletilince Anadolu sahasına ait başka nüshalar da eklenecektir. Buradan anlaşılıyor ki, şimdiye kadar Kur'an çevirileri üzerinde yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı yöntemle başvurulmamış olması, bu gerçeğin ortaya çıkmasını geciktirmiştir.

2. Kur'an'ın Karahanlı-Harezmi Türkçesi Nüshalarının Dili

Daha önce sunduğum bir bildiri de ilk Kur'an çevirilerinin dili üzerinde durmuştum. Bu çalışmada ilk olarak, Meşhed'deki üç nüsha dışındaki Karahanlı-Harezmi Türkçesi Dönemi'ne ait beş Kur'an çevirisi nüshasından birkaç sure ve ayet belirleyerek karşılaştırmış, aralarındaki ilişkiyi değerlendirmiş, ayrıca bunlardan hangisinin daha eski olabileceğiyle ilgili kişisel görüşlerimi belirtmiştim. Bu konuda varmış olduğum sonuçlardan biri, Samani hükümdarı Mansur bin Nuh zamanında Kur'an'ın Farsça çevirisiyle Türkçe çevirisinin birlikte yapıldığı ve elimizdeki Karahanlı-Harezmi Türkçesi nüshalarının bu asıl nüshadan varyantlaştığıdır.

Son yıllarda yapılan kimi çalışmalarda bu eserlerin hepsinin aynı kaynaktan çekimlendiğini gösteren kimi küçük çalışmalar ve atıflar oldu. Mesela Şimşek, 293 numaralı

Meşhed (M3) nüshasının söz varlığıyla ilgili çalışmasında üzerinde durduğu *avuçmak* fiilini açıklarken, Kur'an'da yalnız bir kez geçen Arapça *zıgs* kelimesinin TİEM, H ve M3 nüshalarında *avuçmak* olarak çevrildiğini, bu sözcüğün Türkçede yalnız bu üç Kur'an çevirisinde tanıklandığını, bunun da her üç nüshanın aynı kaynaktan kopyalanarak geldiğinin işareti olduğunu (Şimşek, 2017, s. 99) belirtmiştir.

Bildirimde üzerinde durduğum ikinci konu, Hekimoğlu Kütüphanesindeki Kur'an çevirisi ile Taşkent'teki metnin aynı çevirinin nüshaları olduğudur. Bu iki nüshanın ortak bölümlerinden seçilmiş metinler üzerinde yaptığım karşılaştırmada, iki çevirinin birbirine çok benzediğini, bu yakınlığın ancak bir eserin iki nüshası arasında olabileceğini, aradaki farklılıkların müstensihlerden kaynaklandığını, her iki nüshanın da birbirine yakın tarihlerde Türkçenin aynı diyalektinin konuşulup yazıldığı bir coğrafyada aynı nüshadan çoğaltıldıklarını belirtmiştim. O bildiriye ayrıca Hekimoğlu nüshasının Taşkent nüshasından istinsah edilmiş olabileceği ihtimaline de değinmiştim (Argunşah, 2019).

3. Aynı Çeviriden Çekimlenmiş Beş Nüsha

Adı geçen bildirinin başında, Meşhed'de son yıllarda tespit edilen üç Kur'an çevirisi nüshasıyla ilgili kimi makale ve bildirilerin yayımlanmış olmasına rağmen tam metinlerin henüz ortaya konulmadığı, ayrıca nüshaları görme imkânım olmadığı için bu karşılaştırmaya dâhil edemediğimi belirtmiş, "Bu üç nüsha üzerindeki çalışmalar tamamlandığında Karahanlı-Harezmi Türkçesi dil özellikleri taşıyan bu sekiz nüshanın birlikte değerlendirilmesi mümkün olacaktır." demiştim. Bildirimi sunduktan sonra meslektaşım Emek ÜŞENMEZ, Meşhed nüshalarının kendisinde bulunduğunu ve bana verebileceğini söylemişti. Kısa süre sonra bunları gönderme lütfunda bulundu. Kendisine bir kez daha şükranlarımı sunuyorum. Ben de karşılaştırmaya bu nüshaları da dâhil ederek yeni sonuçlara ulaştım. Bu çalışmamda ulaştığım sonuçları paylaşacağım.

Üşenmez, çalışmasının inceleme bölümünde Orta Asya Tefsiri dışındaki dört nüshayı karşılaştırarak, "Yukarıdaki karşılaştırmalara baktığımızda Özbekistan Nüshasının en yakın olduğu nüsha Hekimoğlu Nüshasıdır. İkinci olarak TİEM nüshası Ö[z]zbekistan Nüshası ile benzerlik göstermektedir. Kesin bir neticeye varabilmek için nüshalar arasında karşılaştırmalı bir çalışma yapmak gerekir." (Üşenmez, 2013, s. 58). demekle yetinmiştir. Yukarıda da bahsettiğim gibi, bildirimde Hekimoğlu nüshası ile Özbekistan (Taşkent) nüshasının aynı çevirinin nüshaları olduğunu ortaya koymuştum. Bu kez çalışmalarımı Meşhed nüshaları üzerinde yoğunlaştırdım. Bu üç nüshayı ve bunlarla ilgili yayımlanmış çalışmaları gözden geçirdim. Çeşitli bölümlerden ayetleri karşılaştırdım, yorumladım ve şu sonuca ulaştım:

"Taşkent, Hekimoğlu ve Meşhed nüshaları Kur'an'ın aynı çevirisinin Batı Türkistan'ın farklı yörelerinde, en az iki yazmadan çekimlenmiş nüshalarıdır." Daha önceki çalışmalarda bu nüshaların diliyle ilgili her ne kadar farklı yorumlar yapılmış olsa da sonuçta beş nüshanın dili aynıdır. Yalnız bunları kendi aralarında gruplandırmak, belki iki grupta toplamak mümkün olabilir. T ve M2 nüshaları aynı kaynak nüshadan veya bu nüshanın varyantlarından birinden; H, M1 ve M3 nüshaları da aynı kaynak nüshadan veya bu nüshanın varyantlarından birinden istinsah edilmiştir. Bu sonuç ve tespitler ışığında, Türkçede bir Kur'an çeviri geleneğinden bahsetmek mümkün görünmektedir.

Burada ileri sürdüğüm görüşlerimi aşağıda örnekler üzerinde göstereceğim.

Elimizdeki Harezm Türkçesi özellikleri taşıyan beş nüsha içinde tam olan yalnız Hekimoğlu nüshasıdır. Diğer dört nüsha eksiktir. İçlerinde M1 nüshası ile M3 nüshası hacimce diğerlerinden fazladır. T nüshası yalnız 5, M2 nüshası ise iki yarım sureyi içermektedir. T nüshasındaki bazı surelerin metinleri de tam değildir. Aynı çevirinin nüshaları olduğunu ileri sürdüğümüz beş metnin aynı anda örtüştüğü bir bölüm maalesef yoktur. Mesela Fatiha Suresinin çevirisi yalnız H nüshasında bulunmaktadır. Bu yüzden karşılaştırmaları ancak üçlü veya dörtlü gruplar hâlinde yapmak mümkün olmaktadır.

4. Nüshaların Kısa Tanıtımı

Karşılaştırmada kullanılan beş nüshanın kısaca tanıtımı şöyledir:

1. Taşkent Nüshası (T): Taşkent'te bulunan Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el-Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi 2008 numarada kayıtlı bu nüshada Türkçe ve Farsça çeviri bulunmaktadır. Baştan ve sondan eksik olan nüsha 273 yapraktır (545 sayfa). Her sayfada 5 satır Arapça ile Arapça kelimelerin altında üçgen biçiminde (çaprazlama), önce sağ üstten sol aşağı doğru yazılmış Farsça, sonra sağ alttan sol yukarı doğru yazılmış Türkçe çeviri yer almaktadır. Arapça metin Bakara Suresi ile başlasa da 23. ayetten itibaren çevrilmiştir. Enam Suresine kadar toplam beş surenin yer aldığı metinde eksik yapraklar yanında mükerrer yapraklar da bulunmaktadır. Eserin sonu eksik olduğu için müstensihî, istinsah tarihi ve yeri belli değildir. Üzerinde doktora tezi yapan ve daha sonra yayımlayan Üşenmez, eserin dilini, "12. yüzyıl sonları ile 13. yüzyıl başlarında Batı Türkistan'da kullanılan Ortak Türkistan Türkçesi (Müşterek Orta Asya Türkçesi) olarak" tayin etmektedir (Üşenmez, 2013, s. 37).

2. Hekimoğlu Nüshası (H): İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada bulunan 583 yapraklık (1066 sayfa) tam bir nüshadır. Her sayfada 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çeviri metin vardır. 1363 yılı başlarında (H. 764 yılı rebiülahir ayının ortalarında) istinsah edilmiştir. Üzerinde doktora çalışması yapan Sağol, eserin dili için,

"Karahanlı edebî dili ile bağlantılı olan, fakat Harezme has şive özelliklerinin, Kıpçakça ve bilhassa yer yer Oğuzca hususiyetlerin bulunduğu tipik Harezm Türkçesi" olduğunu söyler (Sağol, 1993, s. XLII). Bu eser Sağol tarafından yayımlanmıştır (Sağol, 1993, 1995, 1996, 1999).

3. Meşhed Nüshası 1 (M1): İran'ın Meşhed şehrinde bulunan Âstân-i Kuds-i Rezevî Kütüphanesinde 1007 numarada yer alan bu nüsha 343 yapraktır (686 sayfa). Her sayfada 11 satır Arapça, 11 satır Türkçe çeviri bulunmaktadır. Fatiha Suresinin Türkçe yerine Farsça çevirisi vardır. Eser Karia Suresinin 5. ayetine kadardır. Sona eklenen farklı bir kalemlle yazılmış üç sayfanın çevirisi yapılmamıştır. Son 13 sure eksiktir. Nüshanın sonu eksik olduğu için müstensihî, istinsah tarihi ve yeri belli değildir. Eseri tanıtanlardan Rezaei dilinin Harezm Türkçesi özellikleri gösterdiğini (Rezaei, 2016, s. 1097), Coşgun erken dönem Harezm Türkçesi olduğunu söyler (Coşgun, 2017, s. 19). Eserin diliyle ilgili bir değerlendirme yapan Şimşek ise, "1007 numaradaki nüsha, Sağol tarafından üzerinde doktora çalışması yapılan Hekimoğlu Nüshasının başka bir istinsahıdır." (Şimşek, 2017, s. 98) biçiminde bir tespitle bulunarak bu önemli konuya dikkat çeken ilk kişi olmuştur.

4. Meşhed Nüshası 2 (M2): Meşhed'in Âstân-i Kuds-i Rezevî Kütüphanesinde 2229 numarada kayıtlı 149 yapraklık (297 sayfa) bu nüshada Türkçe ve Farsça çeviri bulunmaktadır. Nüshanın sonu eksik olduğu için müstensihî, istinsah tarihi ve yeri belli değildir. Her sayfada genelde 3 satır Arapça, 3 satır Türkçe-Farsça, birkaç sayfada yalnız 1 satır Arapça, 1 satır Türkçe-Farsça, birkaç sayfada 2 satır Arapça, 2 satır Türkçe-Farsça çeviri yer almaktadır. Birkaç sayfada ise yalnız Türkçe çeviri vardır. Türkçe çeviriler siyah, Farsça çeviriler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser Kur'an'ın 4. cüzünü, yani Âl-i İmran Suresinin 92. ayetinden Nisa Suresinin 24. ayetine kadar olan küçük bir bölümü içerir. Eseri tanıtan ve bir kısmını yayımlayan Üşenmez, dilinin Karahanlı-Harezm Türkçesinin karakteristik özelliklerini gösterdiğini söyler (Üşenmez, 2017, s. 718).

5. Meşhed Nüshası 3 (M3): Meşhed'in Âstân-i Kuds-i Rezevî Kütüphanesinde 293 numarada kayıtlı bu nüsha 362 yapraktır (724 sayfa). Metin, 38. sure olan Sad Suresinden başlayarak Kur'an'ın sonuna kadar devam etmektedir. Nüsha, Seyyidi'l-Hattat Şeyh Yusuf el-Ebbârî tarafından 14 Mart 1337 (10 Şaban 737) tarihinde istinsah edilmiştir. Aynı kütüphanedeki diğer nüshalardan oldukça farklıdır. Arapça metnin satır altında önce Türkçe çevirisi yapılmış, bazı Türkçe kelimelerin altında yeni karşılıklar verilmiş, sure sonlarında da ayetlerin açıklamaları ile bazı hikâyelerden oluşan tefsir kısımları eklenmiştir. Eserin satır arası çeviri bölümleri 7 Arapça, 7 Türkçe satırdan oluşurken tefsir bölümlerinde 12-13 satır yer alır. Eseri tanıtan Şimşek-Sertkaya dilinin "Geç Karahanlı, erken Horezm Türkçesi özellikleri

gösterdiğini" belirtir (Şimşek-Sertkaya, 2015, s. 1384). Eser hakkında Sertkaya ve Şimşek tarafından ikişer makale yazılmış (Sertkaya, 2018; Sertkaya, 2019; Şimşek, 2017; Şimşek 2018), eserin metni ve sözlüğü Şimşek tarafından yayımlanmıştır (Şimşek, 2019).

5. Beş Nüshanın Örneklerle Karşılaştırılması

Aşağıda bu metinlerden alınmış örnek metinler karşılaştırılmış, sonlarında yorumlar yapılmıştır:

Örnek 1

Âl-i İmran Suresi (1-5. ayetler)

T (91a/1-91b/5)

H (47a/1-47b/3)

M1 (34b/10-35a/4)

M2 (Âl-i İmran Suresi 92. ayete kadar yok)

M3 (Âl-i İmran Suresi yok)

T Tanrı atı birle başlayur-mên, üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.

H Tanrı atı birle başlayur-mên, üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.

M1 Tanrı atı birle başlayur-mên, üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.

T 1/H 1 /M1 1³ اعلم الله انا

T 2. Tanrı, yok Tanrı meger ol; tirig, peyveste örelig kılğan.

H 2. Tanrı, yok Tanrı meger ol; tirig, peyveste örelig kılğan.

M1 2. (...) ⁴

T 3. İndürdi seniñ üze kitâbnı, hak birle râstlagan ol nêrsege kim ileyinde turur.

H 3. İndürdi seniñ üze kitâbnı, hak birle râstlagan ol nêrsege kim ileyinde turur.

M1 3. (...) hak birle râstlagan ol *bir* nêrsege kim ileyinde [turur].

Takı indürdi Tevrât'ni takı İncil'ni,

Takı indürdi Tevrât'ni takı İncil'ni.

Takı indürdi Tevrât'ni takı İncil'ni.

³ Bu rakamlar ayet numaralarıdır, satır numaralarına gerek duyulmamıştır.

⁴ M1 nüshasında son satır yırtılmış, sonradan Arapçası yazılmış fakat Türkçe çeviri yazılmamıştır.

T 4. Aşnudın köndürügli *kişilerni*. Takı indürdi ayırt kemişgenni.

H 4. Aşnudın köndürügli *kişilerge*. Takı indürdi ayırt kemişgenni.

M1 4. Aşnudın köndürügli *kişilerni*. Takı indürdi ayırt [kemişgenni].

Hakikat üze anlar kim küfr ketürdiler Tañrınıñ açuk hüccetleriñe,

Hakikat üze anlar kim küfr ketürdiler Tañrınıñ açuk hüccetleriñe,

Hakikat üze anlar kim küfr ketürdiler Tañrınıñ açuk hüccetleriñe,

anlarga kın bar katıg. Takı Tañrı *yengen*, öç eyesi *érür*.

anlarga kın bar katıg. Takı Tañrı *yengen*, öç eyesi *érür*.

anlarga kın [bar] katıg. Takı Tañrı *yengen*, öç eyesi *érür*.

T 5. Hakikat üze Tañrı, örtülmes anıñ üze nêrse *yêr içinde takı kök içinde ol*.

H 5. Hakikat üze Tañrı, örtülmes anıñ üze nêrse *yêrde takı kökde*.

M1 5. Hakikat üze Tañrı, örtülmes anıñ üze nêrse *yêrde takı kökde*.

a. M1 nüshasının müstensihisi diğêrlerine göre daha dikkatsiz birisidir. Çünkü diğêr iki nüshada bulunan *turur*, *kemişgenni*, *bar* kelimelerini yazmayı unutmuş, 3. ayette olmayan *bir* kelimesini eklemiş, *köndürügli* kelimesini de *köndürügli* olarak yanlış yazmıştır.

b. Besmele çevirisi ile 1 ve 2. ayetlerde üç nüsha arasında herhangi bir farklılık yoktur.

c. 4. ayette T ve M1 nüshalarında *kişiler* kelimesinin durum eki olarak *+ni*, H nüshasında ise *+ge* ekini aldığı görülmektedir.

ç. 3. satırda T ve M1 nüshalarının müstensihleri *yên-* filini /n/ ile, H nüshası ise /ng/ ile yazmıştır. Bu satırda M1 nüshasının müstensihisi *bar* kelimesini unutmuştur.

d. 5. ayetin sonunu T nüshası müstensihisi *yêr içinde takı kök içinde ol*, H ve M1 nüshaları müstensihleri *yêrde takı kökde* biçiminde yazmıştır.

Bu farklılıkları değerlendirdiğimizde, 4. ayette T ve M1 nüshalarının, 5. ayetin sonundaki farklılıkta ise H ve M1 nüshalarının birbiriyle örtüştüğü görülür.

Örnek 2**Âl-i İmran Suresi (103-104. ayetler)****T (117a/2- 117b/4)****H (60b/8-61a/7)****M1 (36b/11-37a/6)****M2 (11b/2 -14b/2)****M3 (Âl-i İmran Suresi yok)**

T 103. [Takı] yapuşuñ *Tağrıniñ* urkanına -ya'nî Tağrıniñ ahdinge- kamug; takı tarılmañ.

H 103. Takı yapşuñ Tağrı urkanına -ya'nî Tağrıniñ ahdinge- kamug; takı tarılmañ.

M1 103. Takı yapuşuñ Tağrı urkanına -ya'nî Tağrıniñ ahdinge- [kamug]; takı tarılmañ.

M2 103. Takı yapuşuñ Tağrı *urkanıña* kamug takı tarılmañ.

Takı yâd kıılıñ Tağrıniñ ni'metini *siziñ* üze; ol vaktın kim êrdiñiz düşmenler,

Takı yâd kıılıñ Tağrıniñ ni'metini *sizniñ* üze; ol vaktın kim êrdiñiz düşmenler,

Takı yâd kıılıñ Tağrıniñ ni'metini *sizniñ* üze; ol vaktın kim êrdiñiz düşmenler,

Takı yâd kıılıñ Tağrıniñ ni'metini *siziñ* üze; ol vaktın kim êrdiñiz düşmenler,

takı yaraşuk kemişti⁵ *köñülleriniñ ara*, takı bolduñuz ni'meti birle uyalar.

takı yaraşuk kemişti *köñülleriniñge*, takı bolduñuz ni'meti birle uyalar.

takı yaraşuk kemişti *köñülleriniñe*, takı bolduñuz ni'meti birle uyalar.

takı yaraşık kemişti *köñülleriniñ arasında*, takı bolduñuz ni'meti birle uyalar.

Takı êrdiñiz çukur kırığı üze otdın; takı *kutgardı* sizni andın.

Takı êrdiñiz çukur kırığı üze otdın; takı *kutardı* sizni andın.

Takı êrdiñiz çukur kırığı üze otdın; takı *kurtardı* sizni andın.

Takı êrdiñiz çukur kırığı üze otdın; takı *kurtgardı* sizni andın.

Anıñ menizlig (...) ⁶ sizge *âyetlerini*, bolgay kim siz könülgey-siz.

Anıñ menizlig beyân kılur Tağrı sizge *nişânlarını*, bolgay kim siz könülgey-siz.

⁵ "kemişti" kelimesini Üşenmez, "keyiştı" olarak yanlış okumuş, bu kelimeyi dizine almamıştır.

⁶ Sayfa bozuk olduğu için kenarlar okunmuyor.

Anıñ meñizlig beyân kılur Tañrı sizge *nişânlarını*, bolgay kim siz köñülgey-siz.

Anıñ meñizlig beyân kılur Tañrı sizge *âyetlerini*, bolgay siz kim *köndürülgey-siz*.

T 104. Takı bolsun [sizdin] bir ögür, ündeyürler yakşılık tapa,

H 104. Takı bolsun sizdin bir ögür, ündeyürler yakşılık tapa,

M1 104. Takı bolsun sizdin bir ögür, ündeyürler *yahşılık* tapa,

M2 104. Takı bolsun sizdin bir ögür ündeyürler yakşılık tapa,

takı *buyrur* eğgülük [birle] takı yıgarlar körksüz işdin. Takı anlar anlar *kurtulgay*.

takı buyrurlar eğgülük birle takı yıgarlar körksüz işdin. Takı anlar anlar kurtulganlar.

takı buyrurlar eğgülük birle takı yıgarlar körksüz işdin. Takı anlar anlar kurtulganlar.

takı buyururlar eğgülük birle takı yıgarlar körksüz işdin takı anlar anlar kurtulganlar.

a. 103. ayetin 1. satırında bakıldıǵında T, H ve M1 nüshalarının *urkanına* kelimesine "ya'ni" diyerek ek açıklama yaptıkları, M2 nüshasının ise yapmadığı görülür. Ayrıca bu cümlede T nüshasının müstensihisi *takı*, M1 nüshasının müstensihisi ise *kamug* kelimesini yazmamıştır.

b. 103. ayetin 2. satırında T ve M3 nüshalarının müstensihlerinin *siz* zamirinin ilgi durumu eki almış biçimini *siziñ*, H ve M1 nüshalarının müstensihleri ise *sizniñ* biçiminde yazmışlardır.

c. 103. ayetin 3. satırında *köñül* kelimesinin aldığı ek ve arkasındaki kelime dört nüshada da birbirinden farklıdır. T *köñülleriniz ara*, H *köñüllerinizge*, M1 *köñüllerine*, M2 *köñülleriniz arasında*.

ç. 103. ayetin 4. satırında T ve M2 nüshalarında fiil *kutgar-* biçiminde geçerken H nüshasında *kutar-*, M1 nüshasında ise *kurtar-* biçiminde yer almaktadır. Bu farklılıklar eserin istinsah edildiği coğrafya ve dönemle ilgili olmalıdır.

d. 103. ayetin son satırında yukarıdaki paralelliğin devam ettiğini görüyoruz. T ve M2 nüshalarının müstensihleri *âyetlerini*, H ve M1 nüshalarının müstensihleri ise *nişânlarını* kelimesini tercih etmiştir. Son kelimedeki ilk üç nüshada *köñülgey-siz*, M2 ise *köndürülgey-siz* yazımı tercih edilmiştir.

e. 104. ayetin ilk satırında diğer üç nüshada kelime *yakşılık* biçiminde yazılırken M1 nüshasında *ķ* > *ħ* değişimiyle *yahşılık* biçimi tercih edilmiştir.

f. T nüshasının müstensihinin dikkatsizliği sonucu 104. ayetin ilk satırında *sizdin*, son satırında ise *birle* kelimesi unutulmuş, diğer nüshalardaki *buyrurlar / buyururlar* kelimesi *buyrur*, *kurtulganlar* kelimesi de *kurtulgay* biçiminde yazılmıştır.

Örnek 3

Âl-i İmran Suresi (119-120. ayetler)

T (121b/2-122a/4)

H (63a/5-63b/3)

M1 (38a/10-38b/4)

M2 (24a/2-31b/3)

M3 (Âl-i İmran Suresi yok)

T 119. Uş siz erenler bu erenler söwer-siz anlarını takı söwmezler sizlerni.

H 119. Uş siz erenler bu erenler sewer-siz anlarını takı sewmezler sizlerni.

M1 119. Uş siz erenler bu erenler sewer-siz anlarını takı sewmezler sizlerni.

M2 119. Uş siz erenler bu erenler sewer-siz anlarını takı sewmezler sizni.

Takı biter-siz *kitâbga kamugiña*.

Takı biter-siz *kitâbge, kamugiña*.

Takı biter-siz *kitâbge, (...)*⁷

Takı biter-süz *kitâbga kamugiña*.

Takı ol vaktın kim satğaştılar [sizge], aydılar: Bittük.

Takı ol vaktın kim satğaştılar sizge, aydılar: Bittük.

(...)

Takı ol vaktın kim satğaştılar sizge, aydılar: Bittük.

Takı ol vaktın kim hâlî boldılar, ısırđılar siziñ üze *barmak uçlarını* öwkedin.

Takı ol vaktın kim hâlî boldılar, ısırđılar siziñ üze *barmak uçların* öwkedin.

(...) ısırđılar *sizniñ* üze *barmaklar uç yanındın* [öwkedin].

Takı ol vaktın kim hâlî boldılar, ısırđılar siziñ üze *barmak uçların* öwkedin.

⁷ M1 nüshasında son satır yırtılmış, sonradan Arapçası yazılmış fakat Türkçe çeviri yazılmamıştır.

Aygıl: Ölüñ *öwkeñiz birle*, hakikat üze Tañrı bilgen *kögüzler* eyesini.

Aygıl: Ölüñ *öwkeñizdin*, hakikat üze Tañrı bilgen *köñül* eyesini.

Aygıl: Ölüñ *öwkeñizdin*, hakikat üze Tañrı bilgen *köñül* eyesini.

Aygıl: Ölüñ *öwkeñiz birle*, hakikat üze Tañrı bilgen *kögüzler* eyesini.

T 120. Eger *yokasa* sizlerge edgülik, kađgurtur anlarnı.

H 120. Eger *yokasa* sizlerge edgülik, kađgurtur anlarnı.

M1 120. Eger *yokasa* sizlerge edgülik, kađgurtur anlarnı.

M2 120. Eger *tegse* sizlerge edgülik, kađgurtur anlarnı.

Takı eger *tegse* sizge yawuzluk, sewünürler anıñ birle.

Takı eger *tegse* sizge yawuzluk, sewünürler anıñ birle.

Takı eger *tegse* sizge yawuzluk, sewnürler anıñ birle.

Takı eger *tegse* sizge yawuzluk, sewünürler anıñ birle.

Takı eger *sabr kılşañız* takı sakınsañız,

[Takı] eger *sabr kılşañız* takı sakınsañız,

Takı eger *sabr kılşañız* takı sakınsañız,

Takı eger *sabr kılşañız* takı sakınsañız,

ziyân *tegürmes* sizge anlarnıñ keydleri, *nërse*.

ziyân *tegürmez* sizge anlarnıñ keydleri, *nërsemi*.

ziyân *tegürmes* sizge anlarnıñ keydleri, *nërsemi*.

ziyân *tegürmez* sizge anlarnıñ keydleri, *nërse*.

Hakikat üze Tañrı anı kim kılurlar kapsagan.

Hakikat üze Tañrı anı kim kılurlar kapsagan.

Hakikat üze Tañrı anı kim kılurlar kapsagan.

Hakikat üze Tañrı anı kim kılurlar kapsagan.

a. 119. ayetin ilk satırında T nüshasının müstensihisi diğer nüshalarda *sew-* biçimiyle geçen fiili iki kez *söw-* olarak yazmıştır. Ayrıca bu cümlede M2 nüshasının müstensihisi diğerlerinin *sizlerni* biçiminde yazdıkları kelimeyi *sizni* olarak kaydetmiştir.

b. 119. ayetin 2. satırında T nüshasının müstensihisi yine dikkatsiz davranarak *sizge* kelimesini atlamıştır. Diğerlerinden farklı olarak, M2 nüshasında teklik 2. kişi zamiri yuvarlak ünlülü olarak *+süz* biçiminde yazılmıştır. *kitâb* kelimesine gelen yönelme durumu eki T ve M2 nüshalarında kalınlık-incelik uyumuna girerken diğer iki nüshada ince sıradan gelerek uyumu bozmuştur. Ayrıca *kamug* kelimesinde teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra gelen yönelme durumu eki diğer iki nüshada *+ga*, T nüshasında *+ya* olarak kaydedilmiştir.

c. 119. ayetin 4. satırında M1 nüshası diğerlerinden ayrıldığı görülmektedir. Müstensih *öwkedin* kelimesini atlamış, diğer nüshalardaki *barmak uçların* kelimelerini *barmaklar uç yanından* biçiminde farklı yazmıştır. T nüshasında müstensih *uçların* kelimesini dikkatsizlikle teklik 3. kişi iyelik ekini atlayarak *uçlarını* biçiminde kaydetmiştir. Çokluk 2. kişi zamirinin ilgi durumu eki üç nüshada *+iñ*, M1 nüshası ise *+niñ* biçiminde gelmiştir.

ç. 119. ayetin 5. satırında T ve M2 nüshalarıyla H ve M1 nüshalarının iki noktada gruplaştığı görülür. T ve M2 nüshalarında *öwkeñi birle*, H ve M1 nüshalarında *öwkeñizdin*; T ve M2 nüshalarında *kögüzler*, H ve M1 nüshalarında ise *könül* kelimeleri tercih edilmiştir.

d. 120. ayette nüshalar arasında çok az farklılık bulunmaktadır. İlk cümlede üç nüshada *yokasa* biçimi tercih edilirken M2 nüshasında aynı anlamdaki *tegse* kelimesi kullanılmıştır.

e. 2-5. cümlelerde görülen farklılıkların ilki, 3. cümlede H nüshasında *takı* kelimesinin yazılmamış olması, ikincisi ise 4. cümlede T ve M2 nüshalarında *nerse*, H ve M1 nüshalarında *nerseni* biçiminin kullanılmasıdır.

Örnek 4

Âl-i İmran Suresi (196-200. ayetler)

T (42b/1-143b/2)

H (74a/1-74b/1)

M1 (45b/6-46a/2)

M2 (109a/3-113a/3)

M3 (Âl-i İmran Suresi yok)

T 196. Arsıkturmasun seni anlarınñ ewrılmeki kim tandılar, iller içinde.

H 196. Arsıkturmasun seni anlarınñ ewrılmeki kim tandılar, iller içinde.

M1 196. Arsıkturmasun seni anlarınñ ewrılmeki kim tandılar, iller içinde.

M2 196. Arsıkturmasun seni anlarınñ ewrılmeki kim tandılar, iller içinde.

T 197. Metâ´ az, andın *soğra* sığıngu yèrleri tamug. Takı neme yawuz töşek.

H 197. Metâ´ az, andın *soğ* sığıngu yèrleri tamug. Takı neme yawuz töşek.

M1 197. Metâ´ az, andın *soğ* sığıngu yèrlerni tamug. [Takı] neme yawuz töşek.

M2 197. Az metâ´, andın *soğra* sığıngu yèrleri tamug. Takı neme yawuz töşek.

T 198. *Velî* anlar kim sakındılar anlarını *İdisindin*;

H 198. *Takı* anlar kim sakındılar anlarını *İdilerindin*;

M1 198. *Velî* anlar kim sakındılar [anlarını] *İdilerindin*;

M2 198. *Velî* anlar kim sakındılar anlarını *İdisindin*;

anlarga bûstânlar akar *astındın* arıklar.

anlarga bûstânlar akar *altındın* arıklar.

anlarga bustânlar akar *altındın* arıklar.

anlarka bustânlar akar *astındın* arıklar.

Câvidâneler anıñ içinde, tuzgu, Tañrı katındın.

Câvidâneler anıñ içinde, tuzgu, Tañrı katındın.

Câvidâneler anıñ içinde, tuzgu, Tañrı katındın.

Câvidâneler anıñ içinde, tuzgu, *Tañrınıñ* katındın.

[Takı] ol kim Tañrı katında *yakşırak* edgülerge.

Takı ol kim Tañrı katında *yakşırak* edgülerge.

Takı ol kim Tañrı katında *yahşırak* edgülerge.

Takı ol kim Tañrı *katındın* *yahşırak* edgülerge.

T 199. Takı hakikat üze kitâb eyelerindin *kimersen* bar kim biter Tañrıga,

H 199. Takı hakikat üze kitâb eyelerindin *kimerseyi* bar kim biter Tañrıga,

M1 199. Takı hakikat üze kitâb eyelerindin *kimerseyi* bar kim biter Tañrıga,

M2 199. Takı hakikat üze kitâb eyelerindin *kimerseyi* bar kim biter Tañrıga,

takı ol nêrsege kim indürüldi siziñ tapa takı ol nêrsege kim indürüldi *anlarga*.

takı ol nêrsege kim indürüldi siziñ tapa takı ol nêrsege kim indürüldi *anlar tapa*.

takı ol nêrsege kim indürüldi siziñ tapa takı ol nêrsege kim indürüldi *anlar tapa*.

takı ol *nërse* kim indürüldi sizin tapa takı ol nërsege kim indürüldi *anlarka*.

Huşû' kılğanlar Tañrıga. Bedel kılmaslar Tañrının âyetlerini, az bahânı.

Huşû' kılğanlar Tañrıka. Bedel kılmaslar Tañrının âyetlerini, az bahânı.

Huşû' kılğanlar Tañrıga. Bedel kılmaslar Tañrının âyetlerini, az bahânı.

Huşû' kılğanlar Tañrıga. Bedel kılmaslar Tañrının âyetleri birle, az bahâ.

Anlar, anlarga sevâbları anlarnıñ İdisi katında.

Anlar, anlarga sevâbları anlarnıñ İdisi katında.

Anlar, an[larga sevâb]ları⁸ anlarnıñ İdisi katında.

Anlar, *anlarka* sevâbları anlarnıñ İdisi katında.

Hakikat üze Tañrı sakışı revân.

Hakikat üze Tañrı sakışı revân.

Hakikat üze Tañrı sakışı revân.

Hakikat üze Tañrı sakışı revân.

T 200. Ay anlar kim bittiler; sabr kılıñ takı sabr kılışın takı *turukun yèrlerinizde*.

H 200. Ay anlar kim bittiler; sabr kılıñ takı sabr kılışın takı *turukun*.

M1 200. Ay anlar kim bittiler; sabr kılıñ takı sabr kılışın takı *turukun*.

M2 200. Ay anlar kim bittiler; sabr kılıñ takı sabr kılışın takı *turukun yèrlerinizde*.

Takı sakınıñ Tañrıdın, bolgay kim siz kurtulgay-siz.

Takı sakınıñ Tañrıdın, bolgay kim siz kurtulgay-siz.

Takı sakınıñ Tañrıdın bolgay kim siz kurtulgay-siz.

Takı sakınıñ Tañrıdın bolgay kim *sizler* kurtulgay-siz.

a. Âl-i İmran Suresi 196. ayetin ilk satırındaki tek farklılık *arsıktur-* / *arsuktur-* fiilinde ikinci hecenin ünlüsünün düz veya yuvarlak yazılmasında görülmektedir. T nüshasında yuvarlak, diğerlerinde ise düz ünlüyle yazılmıştır.

b. 197. ayette yine T ile M2 ve H ile M1 nüshalarının *soñ* / *soñra* edatının yazımında birbirleriyle gruplaştığı görülmektedir. Edat T ve M2 nüshalarında *soñra*, H ve M1 nüshalarında *soñ* biçiminde yazılmıştır. Bu yazımdan eserin yazıldığı yeri tespit etmek mümkün olabilir mi?

⁸ Sayfa altında bir parça yırtık, dolayısıyla iki kelime yarım çıkmıştır.

orusuna cevap aramak için dönem eserlerini gözden geçirdim. Fakat edatın eserlerde ikili biçimde kullanıldığını görerek bir sonuç elde edemedim. Ayrıca bu ayette M1 nüshasının müstensihisi dikkatsizlikle *takı* kelimesini atlamıştır. Ayetin başında M2 nüshası diğerlerinden ayrılmış, müstensih *metâ' az* yerine *az metâ'* yazmıştır.

c. 198. ayetin ilk satırının ilk kelimesinde diğer nüshalarda Farsça kökenli *velî*, H nüshasında Türkçe kökenli *takı* edatı kullanılmıştır. Cümlelerin son kelimesinde T ile M2 ve H ile M1 nüshaları paralellik sergilemişler; birinci gruptakiler *İdîsindin*, ikinci gruptakiler *İdîlerindin* biçimini tercih etmişlerdir. Ayrıca M1 nüshasının müstensihisi *anlarnıñ* kelimesini atlamıştır.

ç. 198. ayetin 2. satırında T ile M2, H ile M1 nüshaları arasında gruplaşma olmuş, ilk gruptakiler *astındın*, ikinci gruptakiler *altınındın* biçimini tercih etmişlerdir.

d. 198. ayetin 3. satırında M2 nüshasında diğer nüshalardaki *Tağrı* kelimesi *Tağrının* biçiminde ilgi durumu eki alarak yazılmıştır.

e. 198. ayetin 4. satırında T nüshasının müstensihisi cümle başındaki *takı* edatını yazmamış, M2 nüshasının müstensihisi ise diğerlerinin *katında* biçiminde bulunma durumu ekiyle yazdıkları kelimeyi *katındın* olarak ayrılma durumu ekiyle göstermiştir. Ayrıca bu satırda T ile H nüshalarında *yakşırak*, M1 ile M2 nüshalarında *yahşırak* biçimi tercih edilmiştir.

f. 199. ayetin ilk satırındaki tek değişiklik, belirtme durumu ekinin T nüshasında *+ni* (*kimersenî*), diğerlerinde *+yi* (*kimerseyi*) biçiminde yazılmış olmasıdır.

g. 199. ayetin 2. satırında M2 nüshasının müstensihisi *nërsege* kelimesinin sonundaki yönelme durumu ekini unutmuş, ayrıca T ile M2 ve H ile M1 nüshaları arasındaki gruplaşmada birinciler *anlarga / anlarka*, ikinciler *anlar tapa* kullanımını tercih etmişlerdir.

ğ. 199. ayetin 3. satırında M2 nüshasının müstensihisi, geniş zamanın olumsuzunu diğerleri *-mas* biçiminde yazarken *-maz*, diğerlerinin *âyetlerini* yazdıklarını *âyetleri birle* ve *az bahânı* yazdıklarını *az bahâ* biçiminde yazmıştır.

h. 200. ayette yine T ile M2, H ile M1 nüshaları gruplaşmış, ilk gruptakilerde *turukuñ* olarak yazılan kelime ikinci gruptakilerde *turukuñ yerlerinizde* biçiminde yazılmıştır.

ı. 200. ayetin son satırında M2 nüshasının müstensihisi diğerlerinin *siz* olarak verdiği zamiri *sizler* biçiminde yazmıştır.

Örnek 5**Nisa Suresi (1-3. ayetler)****T (143b/3 - 144b-5)****H (74b/2-75b-1)****M1 (46a/33 - 46a/10)****M2 (114b/1-118b/1)****M3 (Nisa Suresi yok)****T** Tanrı atı birle başlayur men; üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.**H** Tanrı atı birle başlayur men; üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.**M1** Tanrı atı birle başlayur men; üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.**M2** *Tanrının* atı birle başlayur men; üküş rahmetlig, rahmeti lâzım.**T 1.** Ay kişiler! Saknıñ *ol İdiñizdin* kim yarattı sizni bir tendin,**H 1.** Ay kişiler! Saknıñ *İdiñizdin, ol* kim yarattı sizni bir tendin,**M1 1.** Ay kişiler! Saknıñ *İdiñiz, ol* kim yarattı sizni bir tendin,**M2 1.** Ay kişiler! Saknıñ *ol İdiñizdin, yarattı* sizni bir tendin,takı yarattı andın cüftini takı yaydı ol ikisindin erenlerni *üküş* takı tişilerni.takı yarattı andın cüftini takı yaydı ol ikisindin erenlerni *üküşni* takı tişilerni.takı yarattı andın cüftini takı yaydı *andın* erenlerni *köpni* takı tişilerni.takı yarattı andın cüftini takı yaydı ol ikisindin *üküş* erenlerni takı tişilerni.Takı saknıñ Tanrıdın, ol kim tileşür-*süz* anıñ birle takı yawukluklar birle.Takı saknıñ Tanrıdın, ol kim tileşür-*siz* anıñ birle takı yawukluklar birle.Takı saknıñ Tanrıdın, ol kim tileşür-*siz* anıñ birle takı yawukluklar birle.Takı saknıñ Tanrıdın, ol kim tileşür*le[r]* anıñ birle takı *yawukluk* birle.

Hakikat üze Tanrı erdi sizniñ üze sakçı.

Hakikat üze Tanrı erdi sizniñ üze sakçı.

Hakikat üze Tanrı erdi sizniñ üze sakçı.

Hakikat üze Tanrı erdi sizniñ üze sakçı.

T 2. Takı bəriñ öksüzlerge mâllarnı takı tegşürmeñ asıgsızñı yahşı birle.

H 2. Takı bəriñ öksüzlerge mâllarını takı tegşürmeñ asıgsızñı yahşı birle.

M1 2. Takı bəriñ öksüzlerge mâllarını takı tegşürmeñ asıgsızñı yahşı birle.

M2 2. Takı bəriñ öksüzlerge mâllarını takı tegşürmeñ asıgsızñı yahşı birle.

Takı yemeñ mâllarını öz mâllarıñız *tapa*, hakikat üze ol erdi ulug yazuk.

Takı yemeñ mâllarını öz mâllarıñız *birle*, hakikat üze ol erdi *yazuk ulug*.

Takı yemeñ mâllarını öz mallarıñız *birle*, hakikat üze ol erdi ulug yazuk.

Takı yemeñ mâllarını öz mallarıñız *tapa*, hakikat üze ol erdi ulug yazuk.

T 3. Takı eger korksañız kim adl *kılmasañız* öksüzler içinde,

H 3. Takı eger korksañız kim adl *kılu bilmeseniz* öksüzler içinde,

M1 3. Takı eger korksañız kim adl *kılu bilmeseniz* öksüzler içinde,

M2 3. Takı eger korksañız kim adl *kılmasañız* öksüzler içinde,

nikâh kılıñ anı kim helâl boldı sizge tişilerdin;

nikâh kılıñ anı kim helâl boldı sizge tişilerdin;

nikâh kılıñ anı kim helâl boldı sizge tişilerdin;

nikâh kılıñ anı kim helâl boldı sizge tişilerdin;

ikin ikin takı *üçin üçin* takı *tördin tördin*.

ikin ikin takı *üçün üçün* takı *törtin törtin*.

ikin ikin takı *üçün üçün* takı *törtün törtün*.

ikin ikin takı *üçin üçin* takı *törtin törtin*.

Eger korksañız kim adl *kılma[sa]ñız*,

Eger korksañız kim adl *kılu bilmeseniz*,

Takı eger korksañız kim adl *kılu bilmeseniz*,

Eger korksañız kim adl *kılmasañız*,

birni yâ ol nêrse kim erklendi sag eligleriñiz.

birni yâ ol nêrse kim erklendi sag eligleriñiz.

birni yâ ol nêrse kim erklendi sag eligleriñiz.

birni yâ ol nêrse kim erkledi sag eligleriñizni.

Ol yakınrak kim küç kılmasañız.

Ol yakınrak kim küç kılmasañız.

Ol yakınrak kim küç kılmasañız.

Ol yakınrak kim küç kılmasañız.

a. Nisa Suresinin başındaki besmelede M2 nüshasında *Tağrı* yerine *Tağrınuñ* yazılmıştır.

b. 1. ayetin ilk satırında T1 ile M2 nüshalarında *ol İđiñizdin* biçimi tercih edilirken H'de *İđiñizdin, ol, M1'de İđiñiz, ol* biçimi tercih edilmiştir. Ayrıca M2 nüshasında *kim* edatı yazılmamıştır.

c. 1. ayetin 2. satırında M1 nüshası *andın erenlerni köpni* ifadesinde diğerlerinden ayrılmıştır. Diğer üç nüshada *üküş* kelimesi tercih edilirken M1 nüshasında *köp* kelimesi tercih edilmiştir. Yine diğer üç nüshadaki *ol ikisindin* yerine M1'de *andın* yazılmıştır. M2 nüshasında *üküş* kelimesi *erenler* isminden önce gelmiş, T ve M2 nüshalarında *üküş* kelimesi ek almazken H ve M1'de belirtme durumu eki almıştır.

ç. 1. ayetin 3. satırında T nüshası *tileş-* fiilinden sonra zamiri *süz* biçiminde yuvarlak ünlülü alırken M2 nüshasındaki yazım *siz* zamirine benzememekte, *+la/+le* biçiminde görünmektedir. Bunun son ünsüzü yazılmamış bir *+ler* eki olduğu düşünülebilir. Cümlelerin sonunda M2 nüshasında *yawukluklar* yerine *yawukluk* yazılmıştır.

d. T ile M2 ve H ile M1 nüshaları arasındaki paralellik 2. ayetin 2. satırında da görülmektedir. İlk gruptakiler *tapa*, ikinci gruptakiler *birle* edatını tercih etmiştir. Ayrıca H nüshası *ulug yazuk* yerine *yazuk ulug* biçiminde kelimelerin yerini değiştirerek vermiştir.

e. T ile M2 ve H ile M1 nüshaları arasındaki paralellik 3. ayetin ilk satırında da devam etmektedir. İlk gruptakiler *kılmasañız*, ikinci gruptakiler *kılu bilmeseñiz* biçimini tercih etmiştir.

f. 3. ayetin 3. satırında T ile M2 ve H ile M1 nüshaları arasındaki paralellik *üçin / için* kelimelerinin yazımında da devam etmiş, *dört* kelimesinin ekli biçiminde H ve M2 nüshalarında *törtin törtin*, T nüshasında *tördin tördin*, M1 nüshasında ise *törtün törtün* biçimi tercih edilmiştir.

g. 3. ayetin 4. satırında T ile M2 ve H ile M1 nüshaları arasındaki paralellik *kılmasañız / kılu bilmeseñiz* tercihleriyle devam etmektedir. Bu cümlede diğer üçünde Farsça kökenli *eger* edatı, M1 nüshasında ise Türkçe kökenli *takı* edatı kullanılmıştır.

ğ. 3. ayetin 5. satırında M2 nüshasında cümlenin son kelimesine +ni belirtme durumu eki eklenerek diğerlerinden ayrılmıştır.

Bu bölümdeki karşılaştırmalarda T ile M2, H ile M1 nüshalarının birbirleriyle gruplaştığı görülmektedir.

Örnek 6

Nisa Suresi (50-54. ayetler)

T (163a/2-164a/2)

H (84a/6-84b/5)

M1 (50b/5-50b11)

M2 (Nisa Suresi 23. ayetten sonra yok)

M3 (Nisa Suresi yok)

T 50. Bakgıl, neteg çatarlar Tañrı üze yalgannı.

H 50. Bakgıl, neteg çatarlar Tañrı üze yalgannı.

M1 50. Bakgıl, neteg çatarlar Tañrı üze yalgannı.

Takı tap *boldılar*, yazuk açuk.

Takı tap boldı ol yazuk açuk.

Takı tap boldı ol yazuk açuk.

T 51. Körmediñ mü anlarını kim bérildiler ülüş kitâbdın,

H 51. Körmediñ mü anlarını kim bérildiler ülüş kitâbdın,

M1 51. Körmediñ mü anlarını kim bérildiler ülüş kitâbdın,

biterler butlarga takı şeytânga, takı ayturlar anlarga kim *tandılar*;

biterler butlarga takı şeytânga, takı ayturlar anlarga kim *küfr ketürdiler*;

biterler butlarga takı şeytânga, takı ayturlar anlarga kim *küfr ketürdiler*;

uş munlar könirek anlardın kim bittiler yol yanındın.

uş munlar könirek anlardın kim bittiler yol yanındın.

uş munlar könirek anlardın kim bittiler yol yanındın.

T 52. Anlar anlar kim *sürdi anlarını Tañrı*.

H 52. Anlar anlar kim *la 'net kıldı Tañrı anlarını.*

M1 52. Anlar anlar kim *la 'net kıldı Tañrı anlarını.*

Takı kimni kim sürse Tañrı hergiz bulmagay-sên aña yârîçi.

Takı kimni kim sürse Tañrı hergiz bulmagay-sên aña yârîçi.

Takı kimni kim sürse Tañrı hergîz bulmagay-sên aña yârîçi.

T 53. Olarga mu ülüş bar, erklilikdin;

H 53. Olarga mu ülüş bar, erklilikdin;

M1 53. Olarga mu ülüş bar, erklilikdin;

ol ugurda bêrmesler kişilerge, hurma çekürdeğiniñ çukurınça.

ol ugurda bêrmesler kişilerge, hurmâ çekirdeğiniñ çukurınça.

ol ugurda bêrmesler kişilerge, hurmâ çekirdeğiniñ çukurınça.

T 54. Hased mü kılurlar kişilerge,

H 54. Hased mü kılurlar kişilerge,

M1 54. Hased mü kılurlar kişilerge,

ol nêrse üze kim bêrdi anlarga Tañrı, [öz] fazlındın;

ol nêrse üze kim bêrdi anlarga Tañrı öz fazlındın;

ol nêrse üze kim bêrdi anlarga Tañrı öz fazlındın;

bêrdük İbrâhîm kabîlasına kitâbnı takı *şerî'atnı* takı bêrdük anlarga *mülk ulug.*

bêrdük İbrâhîm kabîlasına kitâbnı takı *hikmetni* takı bêrdük anlarga *ulug mülkni.*

bêrdük İbrâhîm kabîlasına kitâbnı takı *hikmetni* takı bêrdük anlarga *ulug mülkni.*

a. Nisa Suresi 50. ayet 2. satırda H ile M1 arasındaki paralellik devam etmiş, T nüshasında *boldılar*, H ve M1 nüshalarında ise *boldı ol* kullanımı tercih edilmiştir

b. H ile M1 arasındaki paralellik 51. ayetin 2. satırında da görülmektedir. T nüshasındaki *tandılar* kelimesi H ve M1 nüshalarında *küfr ketürdiler* biçimindedir.

c. 52. ayetin ilk satırında H ile M1 nüshalarında T nüshasındaki *sürdi anlarını Tañrı* cümlesi *la 'net kıldı Tañrı anlarını* biçiminde gösterilmiştir. T nüshasının müstensihisi 51. ayetin 2. satırında *tandılar* ve 52. ayetin 1. satırında *sürdi* biçiminde Türkçe yapıları tercih ederken diğer

iki nüshanın müstensihleri *küfr ketürdiler* ve *la'net kıldılar* biçiminde Arapça isimlerle yapılmış birleşik fiilleri kullanmışlardır.

ç. 54. ayetin 2. satırında T nüshasının müstensihi *öz* kelimesini yazmayı unutmuştur.

d. 54. ayetin 3. satırında H ile M1 nüshalarında paralellik, T nüshasındaki *şerî'atnı* yerine *hikmetni*, *mülk ulug* yerine *ulug mülkni* tercihleriyle devam etmiştir.

Örnek 7

Maide Suresi (41. ayet)

T (214a/5-215a/5)

H (110b/2-111a/1)

M1 (68a/8-68b/3)

M2 (Maide Suresi yok)

M3 (Maide Suresi yok)

T 41. Ay *yalavaç*; kađgurtmasun seni anlar kim iwerler küfr içinde,

H 41. Ay *yalavaç*; kađgurtmasun seni anlar kim iwerler küfr içinde,

M1 41. Ay *yalavaç*; kađgurtmasun seni anlar kim iwerler küfr içinde;

anlardın kim aydılar; bittük, ağızları birle, takı bitmedi köñülleri.

anlardın kim aydılar; bittük, ağızları birle, takı bitmedi köñülleri.

anlardın kim aydılar; bittük, ağızları birle, takı bitmedi köñülleri.

Takı anlardın kim Cuhûd boldılar, eşitgenler yalgannı,

Takı anlardın kim Cuhûd boldılar, eşitgenler yalgannı,

Takı anlardın kim Cuhûd boldılar, eşitgenler yalgannı,

eşitgenler *öñin* erenler üçün kim kelmediler saña.

eşitgenler *öñin* erenler üçün kim kelmediler saña.

eşitgenler *öñin* erenler üçün [kim] kelmediler saña.

Kıştururlar kelimelerini orunlarındın soñ. Ayturlar; eger bérilseñiz *muni*,

Kıştururlar kelimelerini orunlarındın soñ. Ayturlar; eger bérilseñiz *bunı*,

Kıştururlar kelimelerini orunlarındın [soñ]. Ayturlar; eger bérilseñiz *muni*,

alıñ *anı takı* bérilmeseñiz *anı*, korkuñ.

alıñ [anı] *takı eger* bérilmeseñiz, korkuñ.

alıñ *anı takı eger* bérilmeseñiz, korkuñ.

Takı kim kim tilese Tañrı anıñ fitnessini, erklenmegey-sén aña Tañrıdın, nêrse.

Takı kim kim tilese Tañrı anıñ fitnessini, erklenmegey-sén aña Tañrıdın, nêrse.

Takı *kimni* kim tilese Tañrı anıñ fitnessini, erklenmegey-sén aña Tañrıdın, nêrse.

Anlar anlar kim tilemedi Tañrı kim arıg kılsa köñüllerini.

Anlar anlar kim tilemedi Tañrı kim arıg kılsa köñüllerini.

Anlar anlar kim tilemedi Tañrı kim arıg kılsa *köñüllerin*.

Anlarga dünyâ içinde *h'ârluk* takı anlarga ol cihânda *ulug kın*.

Anlarga dünyâ içinde *horluk* takı anlarga ol cihânda *kın ulug*.

Anlarga *dünyâda h'ârluk* takı anlarga ol cihânda *kın ulug*.

a. Maide Suresi 41. ayetin 1. satırında *yalavaç* kelimesi M1 nüshasında /v/, T ve H nüshalarında /w/ harfiyle yazılmıştır. Oysa aynı cümledeki *iw-* fiili her üç nüshada da /w/ harfiyle gösterilmiştir.

b. 4. satırda H ve M1 nüshalarının müstensihleri kelimeyi düz ünlülü olarak *öñin*, T nüshasının müstensihi ise yuvarlak ünlülü olarak *öñün* biçiminde yazmıştır. Bu cümlede ayrıca M1 nüshasının müstensihi *kim* kelimesini atlamıştır.

c. 5. satırdaki zamir T ve M1 nüshalarında *mum*, H nüshasında ise *bunu* biçiminde yazılmıştır. Ayrıca M1 nüshasının müstensihi *soñ* kelimesini yazmamıştır.

ç. 6. satırda T nüshasının müstensihi fazladan *anı* kelimesini yazarken H nüshasının müstensihi unutmuştur. T nüshasında *eger* edatı da atlanmıştır.

d. 7. satırda T ve H nüshalarında *kim* zamiri yalın durumda yazılırken M1 nüshası *kimni* biçimini tercih etmiştir.

e. 8. satırın sonundaki kelimedeki belirtme durumu eki T ve H nüshalarında *+ni*, M1 nüshasında *+n* biçiminde geçmektedir.

f. 9. satırda T ve H nüshalarındaki *dünyâ içinde* biçimi M1'de *dünyâda* olarak yazılmıştır. H ve M1 nüshalarının müstensihleri Arapça metne bağlı olarak *kın ulug* yazarken T

nüshasının müstensihî sıfatı başa alarak *ulug kın* biçiminde yazmıştır. Farsça *h'âr / hor* yazımında da birlik yoktur.

Örnek 8

Sad Suresi (22-23. ayetler)

T (Sad Suresi yok)

H (433b/2-433b/7)

M1 (520/9 - 521/1)

M2 (Sad Suresi yok)

M3 (4a/7-4b/6)⁹

H 22. Ol vaktin kim kirdiler Dâvud üze, korktı anlardın.

M1 22. Ol vaktin kim kirdiler Dâvud üze, korktı anlardın.

M3 22. *Kaçan* kim kirdiler Dâvud üze, korktı anlardın.

Aydılar: Korkmagıl! *İki husûmet kılğan küç kıldı pâramız pârâğa.*

Aydılar: Kormagıl! *Küç kıldı iki husûmet kılğan pâramız pâra üze.*

Aydılar: Korkmagıl! *İki hasm biz küç kıldı pâramız pâra üze.*

Hükm kılğıl aramızda râstlık *üze* takı küç kılmagıl,

Hükm kılğıl aramızda râstlık *üze* takı küç kılmagıl,

Hükm kılğıl aramızda râstlık *birle* takı küç kılmagıl,

takı köndürgil bizni yolnıñ tüzinge.

[takı] köndürgil bizni yolnıñ tüzinge.

takı köndürgil bizni yolnıñ tüzinge.

H 23. Hakikat üze bu uyam;

M1 23. Hakikat üze bu uyam;

⁹ **M3** nüshası diğerlerinden farklıdır. Bu nüshada diğerleriyle paralel devam eden çevirinin yanında müstensih tarafından bazı kelimelerin altına yeni bir çeviri eklenmiştir. Yeni eklenen bölümler karşılaştırmalı metne alınmamıştır. Sonradan eklenen bölümlerin ayrıç içerisinde yer aldığı tam metin şöyledir:

M3 22. *Kaçan* kim kirdiler Dâvud üze (tapa); korktı anlardın. Aydılar: Korkmagıl! *İki hasm biz küç kıldı pâramız (birerimiz) pâra üze (birerimiz üze).* Hükm kılğıl (buyruk buyurgıl) aramızda râstlık birle (könilik birle) takı küç kılmağıl takı köndürgil bizni (yolçılğıl) yolnıñ tüzinge.

23. Hakikat üze bu er uyam turur (erkek karındaşım) aña tokuz takı toksan ya' nî toksan tokuz sağlık bar takı maña bir sağlık bar. Aydı: Erklig kılğıl mini (anı maña birgil tep) takı yıñdi mini (maña) sözleşmek içinde”

M3 23. Hakikat üze bu *er uyam turur*;

aña toksak tokuz sağlık bar takı maña bir sağlık.

aña toksan tokuz s(...)¹⁰ maña bir sağlık.

aña *tokuz takı toksan* sağlık bar takı maña bir sağlık *bar*.

Aydı: Erklig kılğıl *mèni aña*; takı yèñdi mèni sözleşmek içinde.

Aydı: erklig kılğıl *aña mèni* takı yèñdi mèni sözleşmek içinde.

Aydı: Erklig kılğıl *mèni* takı yèñdi mèni sözleşmek içinde.

a. Sad Suresi 22. ayetin ilk satırında H ve M1 nüshalarının müstensihleri *ol vaktın*, M3 nüshasının müstensihisi *kaçan* biçimini tercih etmiştir.

b. 2. satırda her üç nüsha arasında farklılıklar bulunmaktadır. H nüshasında *İki husûmet kılğan küç kıldı*, M1 nüshasında *Küç kıldı iki husûmet kılğan*, M3 nüshasında *İki hasm biz küç kıldı* biçiminde birbirinden farklı cümleler kurulmuştur. Cümlenin son kelimesi H nüshasında *pâraga*, M1 ve M3 nüshasında *pâra üze* biçimindedir.

c. 3. satırda H ve M1 nüshalarında *üze*, M3 nüshasında *birle* edatı tercih edilmiştir.

ç. 4. satırda M1 nüshasının müstensihisi *takı* kelimesini yazmamıştır.

d. 23. ayetin 1. satırında M3 nüshasında yer alan *er* ve *turur* kelimeleri diğer iki nüshada yoktur.

e. 23. ayetin 2. satırında M3 nüshasında *tokuz takı toksan* yazmış, altına ise *ya'nî toksan tokuz* ibaresi eklenmiştir.

f. 2. satırda M3 nüshasında cümle sonunda diğerlerinde olmayan *bar* kelimesi eklenmiştir.

g. 3. satırda M3 nüshasında *aña* kelimesi yazılmamıştır.

Bu bölümde H ve M1 nüshaları arasında paralellik dikkat çekmektedir.

¹⁰ M1 nüshasında sayfanın son satırının başı yırtık olduğu için üç kelime okunamıyor.

Örnek 9**Nuh Suresi (1-5. ayetler)****T (Nuh Suresi yok)****H 548b/2-549a/2)****M1 326a/2-326/5)****M2 (Nuh Suresi yok)****M3 276b/2-277a/2)¹¹****H 1** Biz ıdduk Nûh'nı kavmı tapa kim korkutgıl kavmuñnı,**M1 1** Biz ıdduk Nûh'nı kavmı tapa kim korkutkul kavmuñnı,**M3 1** *Hakikat üze* biz ıdduk Nûh'nı *kavmıña* kim korkutgul kavmuñnı,

mundın aşnu kim kelse anlarga kın iglig.

mundın aşnu kim kelse anlarga kın iglig.

mundın aşnu kim kelse anlarka kın iglig.

H 2 Aydı: Ay kavmum, mèn sizge *andın* korkutgan açuk,**M1 2** Aydı: Ay kavmum, *hakikat üze* mèn sizge korkutgan açuk,**M3 2** Aydı: Ay kavmum, mèn sizge korkutgan *turur-mèn* açuk,**H 3** kim kulluk kılıñ Tañrıga takı sakınıñ andın takı boyun suñ maña.**M1 3** kim kulluk kılıñ Tañrıga takı sakınıñ andın takı boyun suñ maña.**M3 3** kim kulluk kılıñ *Teñrige* takı sakınıñ andın takı boyun suñ maña.**H 4.** Yarlıkasun sizge yazuklarıñızdın.**M1 4.** Yarlıkasun sizlerge yazuklarıñızdın.**M3 4.** Yarlıkasun sizge yazuklarıñızdın.

¹¹ Çeviriye eklenen bölümler karşılaştırmalı metne alınmamıştır. Bu bölümlerin ayrıç içerisinde gösterildiği tam metin şöyledir:

M3 1 Hakikat üze biz ıdduk (ıdtımız) Nûh'nı (Nûh peygambeni, yalavaçnı) kavmıña (öz boğunınga) kim korkutgul kavmuñnı (ga), mundın aşnu (andın burun) kim kelse anlarka kın iglig <kın>.

M3 2 Aydı: Ay kavmum, men sizge korkutgan (açuk korkutgan) turur men açuk (bilgölüg).

M3 3 Kim kulluk kılıñ (tapuñlar, tapunuñlar) Teñrige takı sakınıñ andın (yime korkuñlar) takı boyun suñ maña (yime boyun bëriñ yarlıgımga).

M3 4. Yarlıkasun sizge yazuklarıñızdın. Takı te'hır (küygü) kılusun sizni atanmış vaktga tegrü (ölüm vaktıña tegi kim İdi urmuş turur). Hakikat üze Teñriñin bilgölüg kılınmış vaktı, ol vaktın kim keldi te'hır kılınmas, eger <ërseñiz> bilür ërseñiz.

M3 5. Aydı İdim hakikat üze men üdedüm (okıdım) kavmumnu tünle takı kündüzde.

Takı te'hîr kılsun sizni Tañrı belgülig kılınmış vaktga tegrü.

Takı te'hîr kılsun sizni Tañrı belgülig kılınmış vaktga tegrü.

Takı te'hîr kılsun sizni *atanmış* vaktga tegrü

Hakikat üze Tañrınıñ belgülig kılınmış vaktı,

Hakikat üze Tañrınıñ belgülig kılınmış vaktı,

Hakikat üze Tañrınıñ belgülig *kılmış* vaktı,

ol vaktın kim keldi te'hîr kılınmas, eger bilür erseñiz.

ol vaktın kim keldi te'hîr kılınmas, eger bilür erseñiz.

ol vaktın kim keldi te'hîr kılınmas, eger bilür erseñiz.

H 5. Aydı: İdim mên ünedüm kavmumnu tünle takı kündüz.

M1 5. Aydı: İdim *hakikat üze* mên ünedüm kavmumnu tünle takı kündüzde.

M3 5. Aydı: İdim mên ünedüm kavmumnu tünle takı kündüzde.

a. 1. ayetin 1. satırında M3 nüshasında yer alan *Hakikat üze* ifadesi diğerlerinde bulunmaz. Aynı ifade 2. ayette bu defa yalnız M1 nüshasında vardır. Bu ayette H ve M1 nüshalarındaki *kavmı tapa* ibaresi M3'te *kavmıña* biçimindedir. Ayrıca *korkut-* fiilinin aldığı teklik 2. kişi emir / pekiştirme eki üç nüshada da birbirinden farklıdır.

b. 2. ayette H ve M1 nüshalarındaki *korkutgan açuk* ifadesi M3'te *korkutgan turur-men açuk* biçimindedir. *turur-men*'i bu nüshanın müstensihisi eklemiştir. Ayrıca H nüshasında diğerlerinde bulunmayan *andın* kelimesi yer almaktadır.

c. 3. ayette H ve M1 nüshalarının müstensihisi *Tañrı* kelimesine yönelme durumu ekini kalın sıradan *+ga* biçiminde getirirken M3 nüshasının müstensihisi ince sıradan *+ge* olarak eki getirmiştir.

ç. 4. ayetin 2. satırında H ve M1 nüshalarında *Tañrı belgülig kılınmış* ifadesi M3'te yalnız *atanmış* kelimesiyle karşılanmıştır.

d. 4. ayetin 3. satırında diğer iki nüshada *kılınmış* biçimi, M3 nüshasında ise *kılmış* biçimi tercih edilmiştir.

e. *Hakikat üze* ifadesi 1. ayette M3, 2. ayette M1 nüshalarında bulunurken 5. ayette her ikisinde birden yer almaktadır. Bu ifade H nüshasında yoktur. 5. ayetin sonundaki kelime H nüshasında *kündüz* ile M1 ve M3 nüshalarında *kündüzde* biçimindedir.

Bu örnekteki değerlendirmeler, M1 ve M3 nüshalarının H nüshasına göre birbirine daha yakın olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler:

Daha önceki bildirimde ve bu çalışmada Doğu Türkçesi Kur'an çevirileri üzerinde yaptığım değerlendirmelerde şu sonuçlara ulaştım:

1. Karahanlı-Harezmi ve Anadolu sahası Kur'an çevirilerinin tek tek yayımlanması bir gelenek hâlini almıştır. Hâlbuki metinlerin bazıları neredeyse birbirinin aynıdır. Yayımlanmış bir metin bir başkası tarafından yeni bir metin gibi tekrar yayımlanmaktadır. Bu emek ve zaman israfıdır. Aynı kaynak nüshadan istinsah edilen Kur'an çevirileri de diğer eserler gibi edisyon kritikli (karşılaştırmalı) metotla yayımlanmalıdır.

2. Harezmi Türkçesi Dönemi dil özellikleri taşıyan beş nüsha (T, H, M1, M2, M3) ses, biçim ve söz varlığı bakımından birbirine çok yakındır. Bu yakınlık, nüshaların aynı çeviriye dayandığını göstermektedir.

3. Harezmi dönemi dil özellikleri taşıyan beş nüshanın hiçbirisi asıl nüsha değildir. Her biri daha eski nüshalardan istinsah edilmiştir. Bugün elimizde olmasalar da bu beş nüshaya kaynaklık eden başka nüshaların da varlığı kesindir.

4. Harezmi Dönemi dil özellikleri taşıyan beş nüsha, Kur'an'ın aynı çevirisinin Batı Türkistan'ın farklı yörelerinde, en az iki yazmadan çekimlenmiş nüshalarıdır. T ve M2 nüshaları aynı kaynak nüshadan veya bu nüshanın varyantlarından birinden; H, M1 ve M3 nüshaları da aynı kaynak nüshadan veya bu nüshanın varyantlarından birinden istinsah edilmiştir.

5. Anadolu sahasına ait Kur'an çevirisi nüshaları üzerinde yapılacak karşılaştırmalar da benzer sonuçlar verecektir. Demek ki Anadolu sahasında yapılan Kur'an çevirilerini yeniden değerlendirmek ve nüshaları kaynak metne göre gruplandırmak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Argunşah, M. (2019). İlk Kur'an çevirilerinin dili üzerine bir karşılaştırma. *Atebetü'l-Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu* (28-30 Haziran 2018, Ankara), *Yeni Türkiye*, 105 (İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı -1), 386-398.
- Coşgun, G. (2017). İran Meşhed kütüphanesindeki Türkçe satırarası Kur'an tercüme ve 2229 numaralı tercüme. *TÜLED (Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi)*, 1, 15-34.
- İnan, A. (1952a). Eski Türkçe üç Kuran tercümesi. *Türk Dili*, 6, 12-15.
- İnan, A. (1952b). Eski Kuran tercümelerinin dili meselesi. *Türk Dili*, 7, 19-22.
- Kök, A. (2017). Türk hakanlığı dönemi ilk Türkçe satırarası Kur'an tercümesi TIEM 73: İlmî keşfi ve ilmî neşri meselesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 191-211.

- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kuran tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rezaei, M. (2016). Hârezm Türkçesiyle yazılan bir Kur'an tercümesi (Meşhed-i Âstân-i Quds-i Razavî nüshası), *TEKE (Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, 5(3), 1094-1113.
- Sağol G. (1993). *Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi, giriş-metin-sözlük*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sağol, G. (1993). *An inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish. introduction and text*. I, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Sağol, G. (1995). *An inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish. glossary*. II, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Sağol, G. (1996). *An inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish. facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No. 2, section one: 1b-300b*. III, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Sağol, G. (1999). *An inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish. facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No. 2, section two: 301a-587b*. III, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Sertkaya, O. F. (2018). Horezm Türkçesi ile yazılan Kur'an tercümesinin Meşhed nüshasında Hz. Süleyman'ın atları. *JOTS (Journal of Old Turkic Studies)*, 2(2), 50-69+9 sayfa tıpkıbasım.
- Sertkaya, O. F. (2019). Horezm Türkçesi ile yazılan Kur'an tercümesinin Meşhed nüshasında Hz. Mûsâ ve Deccâl hikâyeler. *JOTS (Journal of Old Turkic Studies)*, 3(1), 91-121+16 sayfa tıpkıbasım.
- Solmaz, A. O. (2016). Tokat müzesinde sergilenen bir satır arası Kur'an-ı Kerim tercümesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 439-450.
- Şimşek, Y. (2017). Meşhed nüshası Türkçe Kur'an tercümesinin söz varlığı üzerine notlar. *SUTAD*, 42, 97-111.
- Şimşek, Y. (2018). Meşhed nüshası Türkçe Kur'an tercümesinin söz varlığı üzerine notlar II: bazı hapaxlar üzerine. *SUTAD*, 43, 65-75.
- Şimşek, Y. (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], giriş-metin-dizin)*, 2 cilt. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şimşek, Y. ve Sertkaya, O. F. (2015). Harezmi Türkçesi ile yapılan Kur'an tercümelerinden Meşhed nüshası üzerine ilk bilgiler I. *TEKE (Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, 4(4), 1382-1412.
- Togan, Z. V. (1960). Londra ve Tahran'daki İslamî yazmalardan bazılarına dair. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III, 1959-1960, 133-160.

- Toker, M. (2010). *Abdullah b. Mahmûd Es-Selânîki'nin satır altı Kur'an tercümesi (inceleme - transkripsiyonlu metin - tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1976). *Muhammed Bin Hamza, XV. yüzyıl başlarında yapılmış Kur'an tercümesi, birinci cilt*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1978). *Muhammed Bin Hamza, XV. yüzyıl başlarında yapılmış Kur'an tercümesi, ikinci cilt (sözlük)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi ilk Türkçe satır-altı transkribeli Kur'an tercümesi TIEM-73, Türkiye Türkçesi Kur'ân-ı Kerîm mealli karşılaştırmalı, 1-4; tıpkı basım Kur'ân-ı Kerîm transkribeli metin, 5-6; örnekli Kur'ân-ı Kerîm açıklamalı sözlük, 7-8*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayını.
- Üşenmez, E. (2013). *Türkçe ilk Kur'ân tercümelerinden Özbekistan nüshası satır arası Türkçe-Farsça tercümeli (giriş-inceleme-metin-sözlük-ekler dizini-tıpkıbasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Üşenmez, E. (2017). Türkçe ilk Kur'an tercümelerinden Meşhed nüshası satır arası Türkçe-Farsça tercümeli (No. 2229) (Orta Türkçe). *Turkish Studies*. 12(3), 717-772.

Extended Abstract

For a long time, texts of the Quran translations made into historic dialects of Turkish have been published one after another and the possibility of existence of other copies of these works copied from a single text exist. In fact, taking into consideration academic research requirements, one should, first of all, detect all copies of the relevant work found in libraries of the country and abroad before beginning to study a diwan, mathnawi or any other prosaic work and then, if the original manuscript written by the author himself (herself) couldn't be found, definite criteria can be used to select some copies out of all available ones in order to obtain a critical edition. For some reason, this method has not been used in regard to translations of the Quran and every copy is regarded as an independent work. Importance of the comparative method in linguistic research is an indisputable reality. Therefore, texts of Quran translations made into historic Turkish dialects must be examined in a comparative way (with critical edition).

Some comparative studies were carried out on copies of translations of the Quran with linguistic features of the Karakhanid and the Khorezmian periods, and Inan together with Togan asserted that these had been copied, in different periods and regions from a single translation. In recent years, several detections have been made that some translations of the Quran found in Anatolia were actually copied from the same translation. Mustafa Toker has compared the translation of the Quran present in Fahrettin Önder's private library in Konya to the translation text available in the Turkish-Islamic Museum (No 40) and published by Ahmet Topaloğlu, after which he has stated that the author produced a new work on the basis of different translations. In his another work, Toker carried out a new comparative study between Fahrettin Önder's copy and the copy published by Murat Küçük (Bursa copy). He reached a conclusion that the two were two copies of a single work. In another study, Ali Osman Solmaz detected that an interlinear translation of the Quran exhibited in the Tokat Museum, the copy registered under No 84/176 in the Sivas Museum of Congress and Ethnography and the copy published by Topaloğlu had been copied from a single text.

In a research work realized by me previously, a comparative study was implemented in regard to some verses from the translations belonging to the Karakhanid and the Khorezmian periods and existence of a relation between them was detected. Within the same study, it was suggested that the Hekimoğlu copy (a Khorezm period translation) published by Gülden Sağol and the Uzbekistan (Tashkent) copy published by Emek Üşenmez were actually two different versions of a single translation.

In further steps, studies were concentrated on three Khorezmian period translations of the Quran detected in the Astan-e Quds-e Razawi Library, Mashhad, Iran and registered under No 293, 1007 and 2229. The three copies and studies carried out on them were investigated; verses selected from several surahs were compared and interpreted. The conclusion was as this: the Tashkent, Hekimoğlu and Mashhad copies were copies of the same translation of the Quran, which were copied in different regions of West Turkestan. Besides, in spite of many different suggestions made within several studies on the linguistic features of the abovementioned copies, it was concluded that all of them had been written in a single historic dialect.

In my opinion, these five copies must be classified in accordance with their phonetic and morphologic differences. In this regard, I suggest two distinct groups: Presumably, the Tashkent and Mashhad 2229 copies were copied from a single source or from one of the copies of the source, while the Hekimoğlu, Mashhad 1007 and Mashhad 293 copies were, conceivably, copied from the same source or from one of the copies of the source. Presumptions stated here are provided in the article with examples and are interpreted.

Among all existing five copies with the Khorezmian Turkish features, The Hekimoğlu version is the only copy with full text, the other four being incomplete in some parts. Within the four copies, however, the Mashhad 1007 and Mashhad 293 are relatively more comprehensive. The Tashkent copy consists of 5 surahs, while the Mashhad 2229 copy presents only two and a half surahs. Furthermore, some parts of several surahs in the Tashkent text are missing. In all five versions considered by us as different copies of a single translation, there are no sections or parts, which overlap in all of them. Thus, comparative studies can be done only in groups, which include three or four copies.

After the evaluation made on five translations of the Quran bearing Khorezmian-Turkish linguistic features, the article presents the conclusions below:

1. Publication of the Karakhanid-Khorezmian and Anatolian regional translations of the Quran separately has become a tradition, whereas some of the copies are almost identical. Sometimes, already published texts are published again as new ones – an action that can be considered only as waste of time and effort. Translations of the Quran copied from a single source, like other works, must be published using the critical edition (comparative) method.

2. The five copies with the Khorezmian-Turkish linguistic features are phonetically, morphologically and lexically very close to each other. This similarity indicates a single original text for all of the five copies.

3. No one of the five versions is the original text and all of them were copied from earlier copies. Existence of other copies, which were the sources for the five versions and are not available today, can be suggested as certain.

4. The five versions are copies of the same translation of the Quran, reproduced in different periods and regions in West Turkestan.

5. Comparative studies to be carried out in regard to copies of translation of the Quran belonging to the period of early Anatolian Turkish would bring us to similar conclusions. Therefore, re-examination of the Anatolian translations of the Quran and classification of copies in accordance with the original texts bear high importance.

Ekler:

وَصَابِرُونَ وَابْتَغُوا الْوَسِيلَةَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

تقصدن قیلتیڭیز تق نور و قوتک تق سغینیک تمکر دین بولغای کمیز نور و

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْقَائِلُ الْبَلَدِ قُورْبِ

الذی یقولون قد واد ما انانی الذی یقولون

بِسْمِ اللَّهِ عَلَیْهِمْ بِكَ وَهُوَ حَقٌّ وَبِالْبَيْتِ

سُتْفُونُكَ قَالَ اللَّهُ قَسِيْرٌ ۝ الْكَلَامُ الرَّحْمَنِ

اللَّهُ عَلَیْهِمْ بِكَ وَبِسْمِ اللَّهِ حَارِرٌ رَعْدٌ اللَّهُ

وَهُوَ الْوَيْلُ وَتُرْجَى آيَةُ كُونِي وَنِشَامِي ۝

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا السَّبِيلَ الَّذِي كُنْتُمْ عَلَى

الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا وَاسْتَكْبَرُوا فِي دِينِهِمْ عَزَابًا

عَزَابًا لِمَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ الْأَفْعَالُ وَهَمَّوْا

مَسْمُومًا مِنَ الْفَاوِشِ وَالْمَلَأُوا صُدُورَهُمْ بِالْبَغْيِ وَالنَّمَامِ

مِنَ الْقُرْآنِ وَالسُّورَةِ أَعْرَجَ مِنْهَا حَرًّا غَاثًا حَرِيًّا عَلَى كُلِّ

مَرَاتِلٍ وَأَبْجَعِ مِنْ بَرَابَرَتَيْنِ شَتْرَى صَوْرًا وَرَبِّهِمْ مِنْ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّ الَّذِي خَلَقَكُمْ

وَأَرْسَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ خَلَائِفًا وَأَعْلَمُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

رَبِّ الْجَزْفِ

ع

حزبان سوره عنت
سار واری ز زج نوم
لاولیه اکل روع زید
اوراجی ان سینه طایما
واردیت نامجران کاه ای
باردیمت بار خا راند

Foto 1: Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü Nu. 2 (H) nüshası, v. 74b

لَا تَجُولُوا وَاتُوا النِّسَاءَ صِدْقًا مِّنْ جِهَةِ رَأْسِ
 كيم كوج قىلا ساكنيز تى بيريك تشه لاركا كامين لارينى بيرى كرى
طَبِئَ لَكُمْ عَنِ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوْهُ هَنِيْئًا
 خوش بولسا لار سيزكا نيرى ما دين اندين تون ايندين ييكلاف سىكسوة
مَرِيًا وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَاءَ
 سيزكا تى بيرى نيك يونكول اولسوخ لارغا مال لار بىكزى اولر كيم فلىرى
اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَاِذَا قُوضَتْ فِيْهَا وَاكْتُمُوهُ
 تلىرى سيزكا قويمان تى روى بيرىك اللارغا اينتل ايجيدا تى كيدوروك لار
وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوفًا وَاِنتَلُوا الِيتَامٰى
 تى اينتل اللهفا كوركلول سوزكا تى سيناك اوسولوك
حَتّٰى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ لِّسْتُمْ مِنْهُمْ رَسُوْلًا
 انجا غانكرو اولوق تىن كيم نكسalar نكاح قا اكر كورسا نكيز اللاردين كوروك
فَاذْقَبُوْا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَاْكُلُوْهَا اِسْرَافًا
 بيرىك اللارغا مال لارينى تى يمانك اى جلد بىجا
وَيٰۤاِذَا اِنَّ يَكْتُرُوْا وَاَمْزَنَ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ
 تى ابشا كيم اولغا بسالار تى كيم بولسا باى ساينسور
وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَاْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَاِذَا
 تى كيم بولسا درويش بيسون كوركلوك بيرى اولدوس كيم

Foto 3: Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü Nu. 2 (H) nüshası, v. 75b

Foto 4: Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el-Biruni Şarkşinaslık Enst. Ktp. Nu. 2008 (T) nüshası, v. 143b

Foto 5: Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el-Biruni Şarkşinaslık Enst. Ktp. Nu. 2008 (T) nüshası, v. 144a

Foto 6: Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el-Biruni Şarkşinashlık Enst. Ktp. Nu. 2008 (T) nüshası, v. 144b

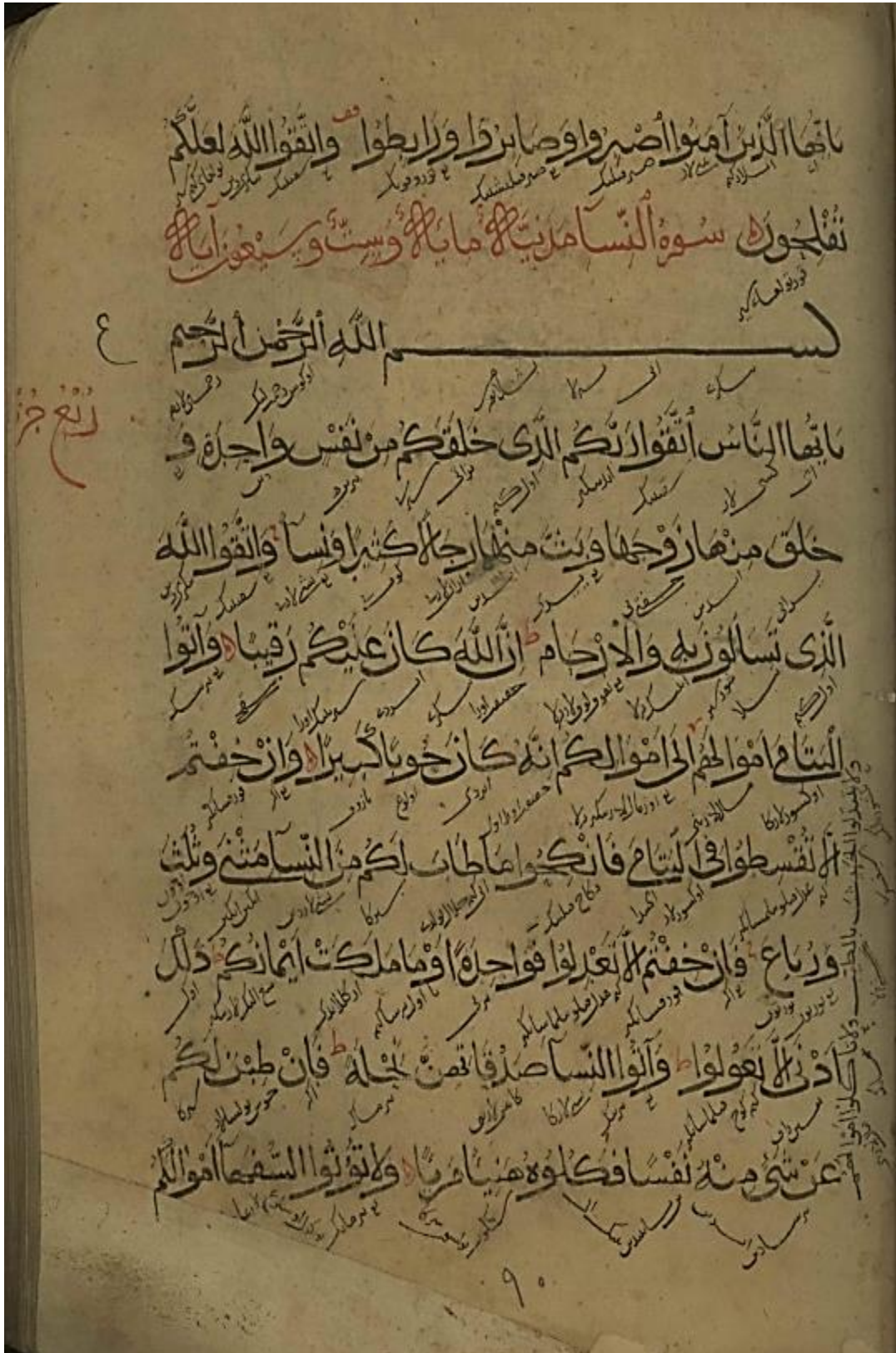

Foto 7: Meşhed Âstân-i Kuds-i Rezevî Kütüphanesi Nu. 1007 (M1) nüshası, v. 46a

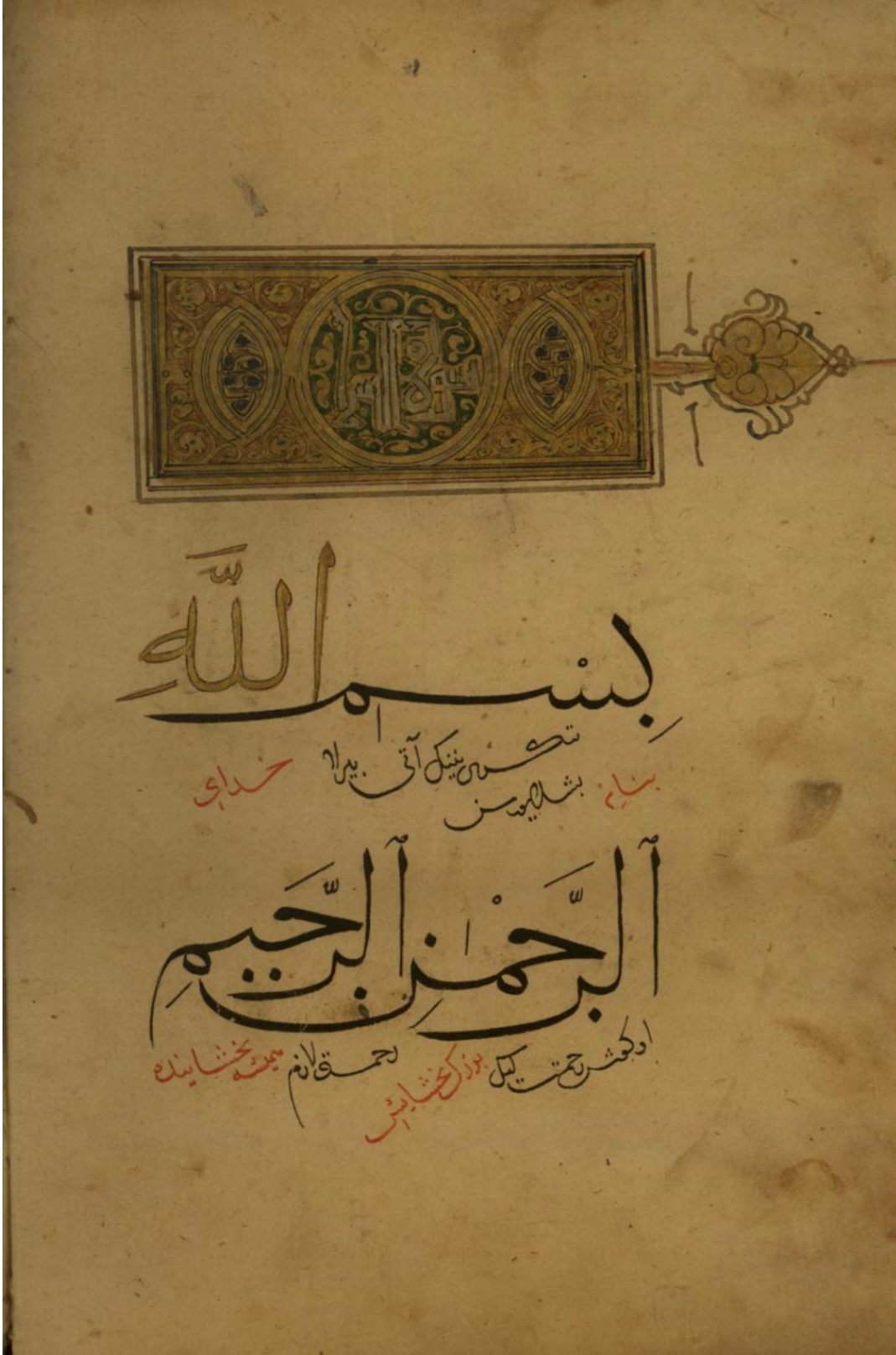

Foto 8: Meşhed Âstân-ı Kuds-i Rezevî Kütüphanesi Nu. 2229 (M2) nüshası, v. 114b

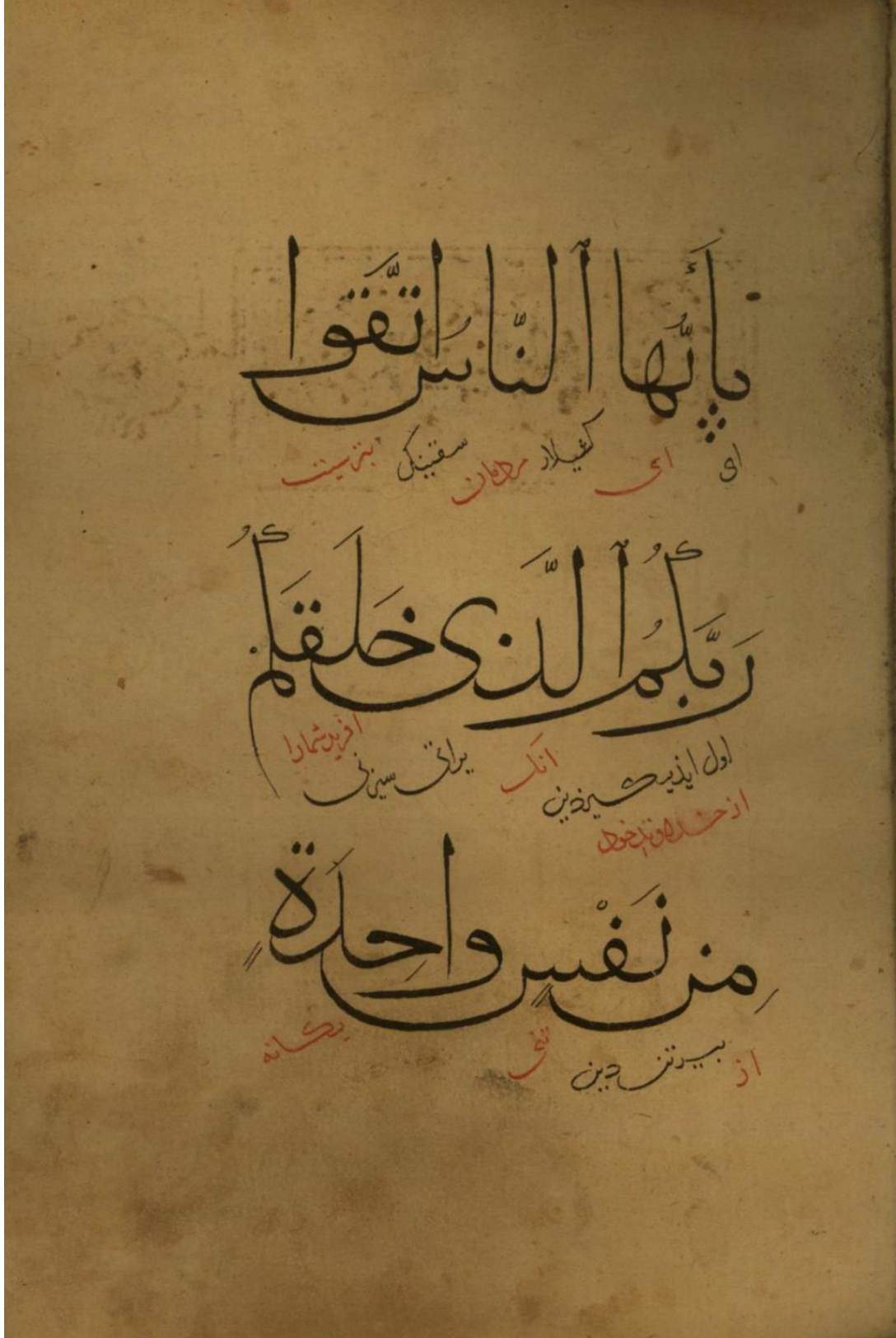

Foto 9: Meşhed Âstân-ı Kuds-i Rezevî Kütüphanesi Nu. 2229 (M2) nüshası, v. 115a

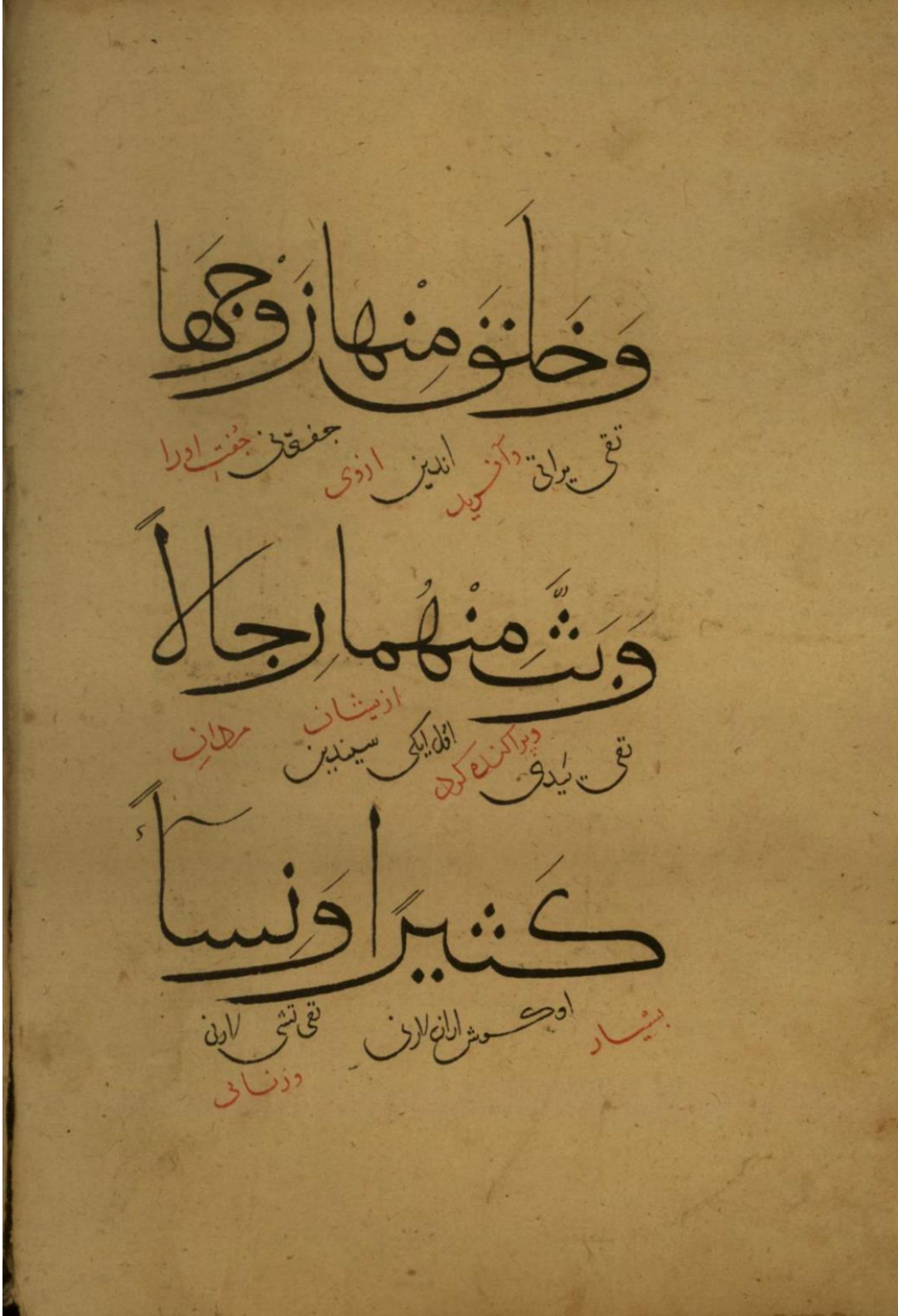

Foto 10: Meşhed Âstân-ı Kuds-i Rezevî Kütüphanesi Nu. 2229 (M2) nüshası, v. 115b

